

4. KONEKTORI

Na početku poglavlja nastojat ćemo dati pregled različitih pristupa raznih lingvista, ponajviše hrvatskih i francuskih, problematici konektora, odnosno prikazat ćemo načine na koji se konektori definiraju i klasificiraju u odabranoj literaturi. Budući da ne postoji ujednačen odnos prema navedenoj problematici ni u slučaju hrvatskih ni u slučaju francuskih jezikoslovaca, potrebno je naznačiti relevantna razmišljanja o toj temi u različitim jezikoslovnim tradicijama. Nakon toga moći ćemo oblikovati i vlastito stajalište o konektorima koje će uključivati definiciju pojma i klasifikaciju konektora na vrste.

4.1. Konektori (i veznici) u gramatikama hrvatskoga jezika

Zanimalo nas je kako se u gramatikama hrvatskoga i francuskoga jezika opisuju veznici, a kako konektori (ako se uopće spominju), postoje li razlike u terminologiji, kako se i po kojim kriterijima razvrstavaju veznici, a kako konektori i slično. Veznici kao gramatička kategorija, odnosno nepromjenjiva vrsta riječi, zasigurno nalaze svoje mjesto u svakoj gramatici. No je li tako i s konektorima?

Nakon pregleda određenoga broja gramatika hrvatskoga jezika utvrdili smo da se konektori u nekima od njih ne spominju kao pojam te smo se u tim slučajevima usredotočili na definiciju konektorima bliskih sredstava poput veznika ili modalnih riječi ne bi li išitali u kakvome su odnosu s konektorima.

Gramatika hrvatskoga jezika (Težak i Babić 1992: 136-138, 139, 236) određuje veznike kao nepromjenjivu vrstu riječi koja povezuje dvije riječi ili dvije rečenice (iako nije precizirano pretpostavljamo da se misli na surečenice unutar složene rečenice). Potrebno je osvrnuti se na onaj dio definicije koji kaže da veznici povezuju riječi. Smatramo da je prikladnije reći da veznici povezuju članove rečeničnoga ustrojstva, i to iz dvaju razloga. Prvi je taj da brojni lingvisti i danas vode polemiku vezanu uz definiranje pojma „riječ“, a drugi se odnosi na funkciju veznika – povezivanje elemenata unutar bilo jednostavne, bilo složene rečenice. Veznici su svojom funkcijom usko vezani za sintaksu koja se ne bavi riječima (njima se bavi morfologija), nego ju zanimaju rečenica i rečenični dijelovi.

Nadalje se navodi da vezničku službu, osim samih veznika, mogu vršiti prilozu i odnosne zamjenice te da se veznici mogu pojaviti u obliku jedne riječi (*i, pa, te ni, niti, a, ali, nego, no, ili* itd.), ali i u obliku dviju ili više riječi (*budući da, ma kako, ma koliko, osim ako, zbog toga što, s obzirom na to što* itd.). Konektori kao pojam ne nalaze svoje mjesto u ovoj gramatici, kao ni razina teksta, što nas i ne bi trebalo iznenaditi s obzirom na njezinu usmjerenost na jezične razine riječi i rečenice. Jedan dio jezičnih jedinica koje smatramo konektorima u ovoj gramatici nalazimo pod pojmom modalnih riječi ili izraza (*na primjer, prvo, drugo* i sl.), a drugi dio pod kategorijom nepravilnih priloga (*međutim, pak, čak, baš, samo, jedino, dakle, ipak* itd.), koji se, prema autorima, jednako tako mogu svrstati i u posebnu vrstu nepromjenjivih riječi pod imenom riječce ili čestice (partikule). Smatramo da se konektori poput *međutim, jedino, dakle* i sl. ne bi trebali ubrajati u kategoriju priloga koji označuju različite okolnosti odvijanja glagolske radnje (na razini rečenice), jer se od priloga razlikuju po samoj činjenici da funkcioniraju na razini teksta, koja nadilazi rečenicu. Iz svega navedenoga zaključujemo da autori pod pojmom „veznik“ misle i na konektore ne čineći razliku između veznih sredstava rečenične razine i razine teksta.

Velika gramatika hrvatskoga jezika (Babić, Brozović, Škarić i Težak 2007: 569-575) određuje veznike ovako: *Veznici ili konjunkcije nepromjenjive su pomoćne riječi koje služe za povezivanje riječi i surečenica u složenim rečenicama i rečenica u diskursu.*

Autori razlikuju nezavisne (koordinativne) i zavisne (subordinativne) veznike ovisno o tome vežu li nezavisne ili zavisne rečenice. Unutar kategorije veznika razlikuju se jednočlani, dvočlani i višečlani veznici. Isto tako veznici se (uvjetno, kako napominju sami autori) dijele na prave i neprave, pri čemu su pravi veznici oni čija je jedina služba povezivanje riječi i rečenica, a nepravi oni koji pripadaju i drugim vrstama riječi (prilozu, zamjenice i čestice), pa im je povezivanje samo jedna od funkcija koje obavljaju. Konektori se u ovoj gramatici spominju samo usputno kao termin kojim se u nekim radovima obuhvaćaju pravi i nepravi veznici. Ipak smo u potrazi za izrazima koje smatramo konektorima neke od njih pronašli pod kategorijom čestica (*no, međutim, naprotiv...*). Autori čestice određuju kao nepromjenjive vrste riječi koje s jedne strane služe za preoblikovanje rečenica ili značenja pojedinih riječi te subjektivno-modalnu ocjenu rečenice kao cjeline, s druge strane. Na taj je način moguće čestice razdijeliti u dvije vrste riječi, u čestice, riječce ili partikule, i modalne ili načinske riječi. Broj čestica nije velik. On ovisi o kriteriju kojim se čestice odvajaju u posebnu vrstu riječi.

Sada ćemo se osvrnuti na onaj dio definicije veznika koji kaže da veznici, između ostalog, služe povezivanju rečenica u diskursu. Iz toga proizlazi da autori ove gramatike terminom veznik obuhvaćaju dvije različite pojave: veznike koji povezuju na rečeničnoj razini, i konektore koji povezuju na razini teksta. Smatramo da je nužno odvojiti veznike od konektora upravo zbog različitih razina kojima

jedni i drugi pripadaju. Jednako tako potrebno je konektorima dati mjesto koje im pripada, posebno u novijim gramatikama, bez obzira na njihovu namjenu.

Hrvatska gramatika (Barić et al. 2005: 281) ovako određuje veznike:

Veznici su riječi koje povezuju rečenice i rečenične dijelove (...). Veznici se smatraju i posebnom vrstom priloga.

Na temelju definicije veznika može se zaključiti da se veznicima smatraju i unutarrečenična i međurečenična (tekstna) vezna sredstva. Budući da se veznici od konektora višestruko razlikuju, mislimo da je potrebno jasnije naznačiti tu razliku, posebno terminološki.

Naime u istoj se gramatici (2005: 458-459) međurečenična (tekstna) vezna sredstva (konektori) spominju pod nazivom *veznički priloz*i. Dvojne naravi, veznički su priloz i priloz u funkciji veznika (obično stoje na početku rečenice) kojima se značenjem i položajem jedan rečenični sadržaj povezuje s drugim: *I priloz i veznici, ovisno o tome koja se strana odnosa među dijelovima nezavisno složene rečenice naglašava: sadržajna ili gramatička (...)*

Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta (Silić i Pranjković 2007: 251-252) nudi nešto drugačiji pristup jeziku i jezičnim razinama od onoga na koji su nas naviknule tradicionalne gramatike, posebno što se tiče razmatranja problematike koja se odnosi na tekst. Jasno su izražene sličnosti i razlike između konektora i veznika. I veznici i konektori vezna su sredstva. Veznici, podijeljeni na konjunktore i subjunktore (ovisno o tome povezuju li nezavisnosložene ili zavisnosložene rečenice) povezuju članove rečeničnoga ustrojstva, surečenice nezavisnosloženih rečenica i surečenice zavisnosloženih rečenica. Konektori su riječi ili skupovi riječi kojima se rečenice povezuju u tekstu, a podijeljeni su na temelju dvaju različitih kriterija. Ovisno o prisutnosti ili odsutnosti foričnosti (značenja upućivanja) razlikuju se **upućivačko-zamjenjivački (deiktično-supstitutivni)** i **nezamjenjivački (nesupstitutivni)** konektori. Prema semantičkome kriteriju konektori se dijele na **suprotne (konfrontativne)**, **prostorne (spacijalne)**, **vremenske (temporalne)**, **načinske (modalne)**, **uzročno-posljedične (kauzalno-konsekutivne)**, **namjerne (finalne)**, **uvjetne (kondicionalne)**, **dopusne (koncesivne)**, **zaključne (konkluzivne)**, **isključne (ekskluzivne)**, **pribojne (aditivne)**, **pojačajne (intenzivne)** i **objasnidbene (eksplikativne)**.

4.2. Konektori u hrvatskim tekstovima tekstne lingvistike

U potrazi za dodatnim spoznajama o konektorima posegnuli smo za nekoliko knjiga koje obrađuju upravo tu temu.

U tome kontekstu treba posebno spomenuti knjigu *Od rečenice do teksta* (Silić 1984: 109-110), kojom se prvi put u nas nadilaze okviri rečenice, a u prvi plan dolaze

odnosi između jezičnih jedinica na razini teksta. Uz ilustraciju mnogobrojnim primjerima potanko su opisana svojstva i uloge konektora u različitim vrstama tekstova. Silić konektore definira kao signale kontekstualne uključenosti rečenice, a dijeli ih na **gramatičke, leksičko-gramatičke, leksičke i stilističke**. Gramatički konektori su veznici *i, pa, a, ni, ali, nego, no* i *ili*. Leksičko-gramatički konektori raščlanjuju se na konektore-partikule, konkluzivne konektore, intenzivne konektore i verifikativne konektore. Kod leksičkih konektora razlikuju se reprizni konektori, sinonimski konektori, deiktički konektori, komparativni konektori, amplifikativni konektori, metonimijski konektori, sinegdoški konektori, ekskluzivni konektori, nominalni konektori, eksplikativni konektori, konfrontativni konektori, derivativni konektori, lokalni konektori, temporalni konektori, spacijalni konektori, koncesivni konektori, kondicionalni konektori, kauzalni konektori, finalni konektori, modalni konektori i kvantitativni konektori. Stilistički se konektori dijele na leksičkostilističke i gramatičkostilističke. U posebnu vrstu konektora uključuju se propozicionalni konektori.

Sličnom problematikom bavi se i *Uvod u lingvistiku teksta* (Velčić 1987: 30, 55). Autorica podjeli konektora pristupa s dvaju različitih gledišta, odnosno izrađuje podjele prema dvama različitim kriterijima. Prema prvome, formalno-gramatičkome kriteriju konektori su podijeljeni na relativne, vezničke, priložne, frazeologizirane i propozicionalne konektore. Prema drugome, semantičkome kriteriju, razlikuju se konektori suprotnosti (adverzativi), konektori pojašnjenja (eksplikativi), konektori zaključivanja (konkluzivi) i konektori uzroka (kauzativi).

O konektorima se progovara i u *O tekstu* (Glovacki-Bernardi 2004: 55, 67) gdje se još nazivaju i konektivima. Tim se izrazom obuhvaćaju prijedlozi, veznici i ostala vezna sredstva površinske strukture teksta. Autorica iznosi mišljenje da su svi konektori forične, tj. upućivačke prirode, bilo anaforičke, bilo kataforičke, ovisno o smjeru povezivanja tekstnih jedinica. Veznici u funkciji konektora *ali, a, jer, i* istodobno imaju i anaforičko i kataforičko značenje (Glovacki-Bernardi 2004: 65).

S obzirom na pronađena navedena kolebanja pri određivanju prirode pojedinih vrsta riječi koje mogu vršiti konektorsku funkciju i imajući u vidu zamagljenu razliku između rečeničnih i nadrečeničnih veznih sredstava, smatramo da je potrebno razlučiti konektore od veznika. Glavna funkcija veznika, koji kao gramatička kategorija mogu biti jedna riječ ili skupina riječi, jest povezivanje jezičnih jedinica na razini rečenice. S druge strane, konektori su zaduženi za organizaciju odnosa među rečenicama u tekstu te po sastavu mogu varirati od jedne riječi pa sve do jedne rečenice.

Pri pristupu tekstu potrebno je skrenuti pozornost na vezu između gramatike i komunikacije. Tekstu treba u prvome redu pristupiti kao komunikaciji, no istodobno treba uzeti u obzir i gramatiku jer bez nje tekst ne bi mogao funkcionirati. Tekst se ne može smatrati pukim zbrojem rečenica, kao što se ni rečenica ne može i

ne smije smatrati pukim zbrojem elemenata od kojih je sastavljena. Tekst, kao i rečenica, poznaje zakonitosti i pravila svoje strukture. Konektori su samo jedan od elemenata koji sudjeluju u organizaciji teksta. Sam termin kaže da je riječ o vezama, poveznicama, o nečemu što veže dva ili više elementa (riječ konektor dolazi od latinske riječi *connectere*, što znači *povezati*). U prvi bi se mah moglo pomisliti da su veznik i konektor istoznačnice, pri čemu je konektor posuđenica, a veznik domaća riječ. Sigurno je da postoje sličnosti između veznika i konektora. Funkcija i jednih i drugih jest povezivanje, ali na različitim jezičnim razinama. Kada govorimo o veznicima, nalazimo se na rečeničnoj razini. Konektori svoju funkciju obavljaju na razini teksta.

4.3. Konektori (i veznici) u francuskim gramatikama

Nakon što smo prikazali kako se u ovdje odabranim gramatikama hrvatskoga jezika opisuju konektori i veznici, pogledat ćemo što o istoj tematici kažu pojedine gramatike francuskoga jezika.

Nouvelle grammaire française (Grevisse i Goose 1995: 54, 330) kao dvije zasebne vrste riječi navodi subordinacijske veznike (*conjonction de subordination*) i koordinacijske veznike (*conjonction de coordination*). Subordinacijski su veznici nepromjenjive riječi koje uspostavljaju vezu između elemenata različite funkcije od kojih je jedan rečenica. U funkciji subordinacijskih veznika može stajati jedna riječ (*comme, lorsque, puisque, que, quand* itd.), dvije i više riječi koje, ako se pišu odvojeno, predstavljaju vezničke izraze (*locutions conjonctives*). Koordinacijski su veznici nepromjenjive riječi koje povezuju riječi i druge elemente iste funkcije. Zanimljivo je što veznike (i koordinacijske i subordinacijske), prijedloge i introduktore/prezentative (*introduceurs*) nazivaju zajedničkim imenom *les mots-outils*, što bi se moglo prevesti kao riječce. Riječce su nepromjenjive riječi čija je funkcija povezivanje ili uvođenje jezičnih elemenata. U kazalu pojmova nismo naišli na pojam konektora, što smo na neki način i očekivali s obzirom na to da u ovoj gramatici nema riječi o komunikaciji, bez koje ne može biti govora o tekstu pa tako ni o konektorima.

Grammaire méthodique du français (Riegel, Pellat i Rioul 1999: 616-623) pruža puno širi pogled na jezik. Ne zaustavlja se na gramatičkoj analizi na razini rečenice, nego se otvara prema tekstu rasvijetljujući neke od pojava kojima se bavi gramatika teksta. U djelu koje jedno cijelo poglavlje posvećuje odnosu gramatike i komunikacije na razini teksta, načinu organizacije teksta, pojmovima koherencije teksta, anafori, anaforičkim izrazima i slično, konektori zauzimaju istaknuto mjesto. Konektori se definiraju kao vezni elementi rečenica i grupa rečenica u tekstovima s linearnom tekstnom vezom. Autori navode da je moguće načiniti zatvorenu i otvorenu listu

konektora: u užemu smislu riječi konektori su koordinacijski i subordinacijski veznici koji vrše službu povezivanja u složenoj rečenici, a u širemu smislu konektori su jedinice koje sudjeluju u organizaciji teksta. Sami autori ograničavaju popis konektora na jezične jedinice koje ne čine sastavni dio rečenica, nego povezuju rečenice u tekstu, pri čemu su iz popisa isključeni anaforički izrazi. Time konektori bivaju jasno odvojeni od veznika, što je vrlo važno za razumijevanje funkcije i jednih i drugih.

Isključivanje anaforičkih izraza iz popisa konektora izaziva određene nedoumice, posebno ako imamo na umu činjenicu da je velik broj konektora – a pojedini autori drže da su svi konektori – forične naravi, odnosno da upućuju na nešto što je u tekstu prethodilo ili na nešto što će tek uslijediti.

U nastavku su konektori podijeljeni u dvije velike skupine:

- temporalni i spacijalni konektori (*connecteurs temporels et spatiaux*) koji izražavaju vremensko-prostornu stvarnost
- argumentativni, enumerativni i reformulativni konektori (*connecteurs argumentatifs, énumératifs et de réformulation*) koji artikuliraju rasuđivanje i sudjeluju u argumentiranju.

Slično se događa i u francuskoj gramatici Bescherelle (2006: 535-538) u kojoj su konektori podijeljeni u tri velike skupine (spacijalni, temporalni ili kronološki te logički) prema tome organiziraju li tekst u odnosu na prostor, vrijeme ili logiku, odnosno rasuđivanje ili argumentiranje. Konektori su tu definirani kao termini koji osiguravaju odnose između rečenica u tekstu, ali nisu dio tih istih rečenica. Uz to ova ih gramatika jasno odvaja od anafora uz objašnjenje da konektori ne upućuju na element koji prethodi u tekstu.

Ne možemo se složiti s ovako odlučnim odvajanjem konektora i anafora jer smatramo da su mnogi konektori forične naravi: ne može ih se smisleno odvojiti od dijelova teksta koji im prethode ili pak slijede. Stoga možemo zaključiti da je veći broj konektora foričan. Dodajmo i da bi se moglo argumentirano tvrditi da neforični konektori uopće ne postoje, posebno ako polazimo od same definicije konektora: konektori su vezna sredstva na razini teksta. Kod svake veze (i ne samo jezične) neupitno postoji uzajamni odnos između vezom združenih elemenata na način da je u veznome elementu prisutan u različitome omjeru jedan dio povezanih elemenata/jedinica. S obzirom na to da se na tekstnoj razini to povezivanje elemenata (rečenica) može vršiti uporabom konektora, zaključujemo da su u konektoru, semantički gledano, prisutna značenja konektorom povezanih jedinica (rečenica ili većih dijelova teksta). Uzmimo za primjer zaključni konektor *dakle* koji proizlazi iz dijelova teksta koji mu prethode, koji se nadovezuje na prethodno izgovoreno ili napisano (u odabranome se primjeru *dakle* nadovezuje na rečenični dio prve rečenice *stupnjeviti ustroj kategorije čistoće*):

Čistoća je kategorija koja je stupnjevito ustrojena pri čemu mislimo da ono što osoba A kategorizira kao čisto ne mora kategorizirati i osoba B. Osoba B to može kategorizirati kao »prljavo«, »ne baš čisto«, »relativno čisto«, itd. Dakle, leksem *čist* može se odnositi na čitavu skalu različitih stupnjeva čistoće, odnosno izvornosti ili netaknutosti nekog predmeta.

Grammaire textuelle du français Harald Weinricha (1989: 359, 360, 366, 442) nudi drugačiji pristup jezičnoj problematici od onoga na koji smo naviknuli u većini postojećih gramatika. Jeziku se pristupa iz perspektive tekstualne lingvistike i antropologije komunikacije. Ipak konektore kao pojam nismo pronašli. O veznicima se piše u poglavlju naslovljenom *Syntaxe de la jonction*: unutar teksta svi su jezični znakovi na ovaj ili onaj način međusobno povezani. Autor naziva spojem (*jonction*) svaku bitnu povezanost jedinica u tekstu, a sve jedinice u službi povezivanja *joncteurs* (spojnici). Spojnici su u nastavku podijeljeni na jednostavne spojnike (*joncteurs simples*) koji povezuju jednakovrijedne (*équivalent*) jezične znakove, zatim prijedloge (*prépositions*), veznike (*conjonctions*), posebne spojnike koji povezuju konjugirane glagole (*Demain je viendrai s'il le faut*) i na kraju odnosne spojnike (*relatifs*).

Treba naglasiti da u ovoj gramatici, suprotno očekivanjima, nismo naišli na sustavan opis konektora, njihovu klasifikaciju i slično, a izraze koje smatramo konektorima pronašli smo u poglavlju koje opisuje priloge. Tako Weinrich priložni izraz *comme cela/comme ça* naziva proadverbima kvalitete (*pro-adverbes de qualité*) kojima se koristi kad prethodni tekst ili situacija naznačuju o kojoj kvaliteti je riječ.

Grammaire critique du français (Wilmet 1998: 34) naziva konektore veznim riječima (*mots de liaison*), pri čemu se misli na koordinativne veznike i druge priloge koji se javljaju na početku rečenice te subordinativne veznike i relativne zamjenice, a konektore smatra jednom od ključnih riječi moderne lingvistike.

4.4. Konektori u francuskim tekstovima tekstne lingvistike

U prethodnim poglavljima dali smo kratak pregled odabranih gramatika hrvatskoga i francuskoga jezika i odabrane literature s područja lingvistike teksta s posebnim osvrtom na mjesto i odnos konektora i veznika te različite klasifikacije konektora i ostalih sredstava tekstne organizacije.

U tekstovima usmjerenima na proučavanje diskursa, odnosno tekstova iz raznorodnih aspekata također nailazimo na opis konektora i njihovu klasifikaciju.

Jean-Michel Adam (2004: 58-59) razlikuje organizatore (*les organisateurs*) i konektore (*les connecteurs*). Zajednička im je funkcija segmentiranje iskaza. Organizatori čine veliku skupinu koja obuhvaća:

- temporalne/vremenske organizatore

- spacijalne/mjesne organizatore
- fatičke organizatore poput strukturnih označitelja razgovora (*les marqueurs de structuration de la conversation : bon, ben, pis, alors*)
- označitelje linearne integracije (*les marqueurs d'intégration linéaire*) (*d'une part, d'autre part, d'abord, ensuite, enfin*)
- reformulativne organizatore (*bref, en somme, en fin de compte*)
- postavljanje izvora (*les introducteurs d'univers de discours : selon, pour, d'après*).

Konektori su, za razliku od organizatora, znatno uža skupina: argumentativno orijentiraju govorni lanac naznačujući povratak rečeničnome sadržaju u obliku argumenta, protuargumenta ili zaključka.

Različitost tipologija međurečeničnih odnosa u tekstu ogleđa se i u razmišljanjima Charolles M. i Bernard Combettes (Adam 2004: 46-48) koji jasno usmjeravaju tekstnu lingvistiku prema definiranju skupina/kategorija tekstnih jedinica i tipova veza među tekstnim jedinicama. Tako Charolles (1988) razlikuje četiri vrste veza nestrukturnoga tipa ili velikih kategorija oznaka (*marques*) – *opérateurs relationnels*:

- konektori (*les connecteurs*)
- anafore ili upućivački nizovi (*les anaphores ou chaînes de référence*)
- izrazi koji uvode okvire diskursa (*les expressions introductrices de cadres du discours*)
- oznake razdvajanja teksta (*les marqueurs configurationnelles de segmentation*).

S druge strane, Combettes navodi (1992) pet tekstnih kategorija:

- 1) konektori: jezični izrazi koji prevode logičke veze između rečenica uključujući pojedine subjunktore (*parce que, comme*) i konjunktore (*donc, car*), priloge ili priložne izraze (*en effet, par conséquent, ainsi*), imenske ili prijedložne grupe (*malgré cela*);
- 2) anaforičke zamjene
- 3) položaj teme i reme
- 4) deiktici i modalizatori (Charollesovi *les cadres du discours*).

I Van Dijk (1977: 11-14) uočava potrebu razlikovanja veznih sredstava koji povezuju na različitim razinama: rečenični (*sentential connectives*) i tekstni (*phrasal connectives*) konektori. Veći dio tekstnih konektora može se izvesti iz pojedinih rečeničnih konektora, ali manji dio konektora nema takve povezanosti s rečeničnim konektorima.

Autori kapitalnoga djela tekstne lingvistike Robert de Beaugrande i Wolfgang Dressler (1981: 89-93) u poglavlju o koheziji teksta govore o povezivanju/junkciji (*junction*), tj. uporabi veznih/junktivnih izraza (*junctions*) koji se u tradicionalnim gramatikama bez razlike nazivaju veznicima/konjunkcijama (*conjunctions*), kao

jasnim sredstvima koji pokazuju odnose između zbivanja i situacija. Autori razlikuju četiri tipa veznih sredstava:

- konjunkcija (*conjunction*) povezuje predmete istoga statusa, npr. oba predmeta su istinita u svijetu teksta
- disjunkcija (*disjunction*) povezuje predmete koji imaju alternativni status, npr. samo jedan od dvaju predmeta može biti istinit u svijetu teksta
- kontrafunkcija (*contrajunction*) povezuje predmete istoga statusa koji nisu spojivi u svijetu teksta, npr. uzrok i neočekivani ishod (posljedica)
- subordinacija (*subordination*) povezuje predmete onda kad status jednoga ovisi o statusu drugoga.

Primjećuje se da se istim terminom (junktivni izrazi) nazivaju — i vezna unutarrečenična sredstva (*within sentence*) i vezna međurečenična sredstva (*between sentences*).

Konjunkcija se najčešće izražava veznim sredstvima *i, također, k tomu, uz to (and, moreover, also, in addition, besides, furthermore)*; najčešće je vezno sredstvo disjunkcije *ili (or)*; signali su kontrafunkcije *ali, naprotiv, pa ipak, ipak, usprkos tomu, međutim, no (but, however, yet, nevertheless)*; subordinaciju signaliziraju vezna sredstva *jer, budući da, zato što, stoga, uslijed toga, zbog toga, dok (because, since, as, thus, while, therefore)*. Mnogo je vremenskih veznih sredstava: *tada, potom, prije, poslije, zatim, nakon toga (then, next, before, after, since, whenever, while, during, meanwhile)*.

Mnoga bi se tekstna vezna sredstva mogla dokinuti: smisao odnosa između pojedinih rečenica može se razabrati i iz njihova sadržaja, bez eksplicitnoga naznačavanja toga odnosa konektorima pri čemu čitateljima pomaže njihovo opće znanje i iskustvo (de Beaugrande i Dressler 1981: 74):

„Except for disjunction, the use of junctives as explicit signals is rarely obligatory, because text users can recover relations such as additivity, incongruity, causality etc. by applying world-knowledge (...) But by using junctives, text producers can exert control over how relations are recovered and set up by receivers.“

Uvidom u literaturu koja progovara o diskursu, diskursnim jedinicama i njihovim međusobnim vezama otkriva se raznolikost terminologije koja se odnosi, između ostaloga, i na konektore. Možda je upravo činjenica da se tematika konektora zaobilazi u većini tradicionalnih gramatika pogodovala moru različitih naziva konektora, ali i pogleda na samu problematiku konektora.

Arrivé, Gadet, Galmiche (1986: 180) definiraju konektore (*connecteurs*) kao jezične elemente koji obuhvaćaju međurečeničnu uporabu koordinativnih veznika i pojedinih priloga što obično stoje na početku rečenice povezujući je s prethodnom (*i, potom, zatim, međutim, na kraju*).

Brown i Yule (1983: 190-192) sažimaju teoriju Hallidaya i Hasana (1976) o principima veza (*connectivity*) koji drže tekst na hrpi, povezuju ga u cjelinu i

pomažu (*force*) suinterpretaciji. Za Halliday i Hasan prva odrednica teksta jesu kohezivni odnosi unutar i između rečenica koji stvaraju **teksturu**:

„*A text has texture and this is what distinguishes it from something that is not a text... The texture is provided by the cohesive RELATION*“ (1976: 2).

Kohezivni odnosi unutar teksta nastaju tamo gdje je prisutna ovisnost interpretacije nekoga elementa u diskursu o interpretaciji drugoga elementa, pri čemu „ovisni“ element pretpostavlja drugoga koji je, zapravo, ključ njegova dešifriranja: (...) *where the INTERPRETATION of some element in the discourse is dependent of that of another. The one PRESUPPOSES the other in the sense that it cannot be effectively decoded except by recourse to it* (ibid. 4). Vrlo čest tip eksplicitno označenih kohezivnih odnosa u tekstovima naznačen je formalnim oznakama (*markers*) koje povezuju ono što će biti rečeno s onime što je rečeno prije – oznake kao *uz to, ali, stoga* i *potom* (*and, but, so i then*). Halliday i Hasan nude taksonomiju tipova eksplicitnih oznaka tekstnih odnosa (*markers of conjunctive relations*):

- aditivni (*and, or, furthermore, similarly, in addition*)
- adverbzativni (*but, however, on the other hand, nevertheless*)
- kauzalni (*so, consequently, for this reason, it follows from this*)
- temporalni (*then, after that, an hour later, finally, at last*).

Bilo koja od navedenih formalnih oznaka može se javiti i u drugim tipovima veza, a navedeni tipovi postoje u tekstu i bez uporabe formalnih oznaka:

„*It is the underlying semantic relation ... that actually has the cohesive power* (1976: 229) *rather than the particular cohesive marker.*“

O vezama među rečenicama koje se postižu uporabom konektora piše i Lundquist Lita (1980: 56-62). O konektorima govori u kontekstu posebne vrste koherencije teksta koju jasno razlikuje od koreferencijalne i semantičke koherencije. Lundquist navodi njihovu funkciju prijelaza između rečenica ističući da konektori istodobno mogu biti kataforični i anaforični elementi u tekstu. Ponuđena semantičko-logička klasifikacija konektore dijeli na:

- *connecteurs additifs* (aditivni konektori): *et, de plus, aussi*
- *connecteurs énumératifs* (enumerativni konektori): *d'abord - ensuite - enfin, finalement, premièrement - deuxièmement, a), b), c)*
- *connecteurs transitifs* (tranzitivni konektori): *d'ailleurs, d'autre part, du reste, en outre*
- *connecteurs explicatifs* (eksplikativni konektori): *car, c'est que, c'est à dire, en d'autres termes, à savoir*
- *connecteurs illustratifs* (ilustrativni konektori): *par exemple, notamment, à savoir, en particulier, entre autres*

- *connecteurs comparatifs* (komparativni konektori): *ainsi, aussi, plus...; plutôt, ou mieux*
- *connecteurs adversatifs* (adverzativni konektori): *or, mais, en revanche, au contraire, par contre, d'un côté – d'un autre côté*
- *connecteurs concessifs* (koncesivni konektori): *toutefois, néanmoins, cependant*
- *connecteurs causatifs/consécutifs/conclusifs* (kauzativno/konsekutivno/konkluzivni konektori): *c'est pourquoi, donc, ainsi, en effet, aussi, en conséquence, alors*
- *connecteurs résumatifs* (rezumativni konektori): *bref, en somme, enfin*
- *connecteurs temporals* (temporalni konektori): *d'abord, ensuite, puis, en même temps, plus tard, alors*
- *connecteurs métatextuels* (metatekstualni konektori): *voir p., comme il a été signalé plus haut*

Konektori, jasni signali međurečeničnih veza, opisani su kao redundantni kohezivni elementi koji ne donose novu informaciju; a ako je donose, ona je neznatna. Ta se redundancija prema Lundquist može tumačiti dvojako: s jedne strane u pozitivnome svjetlu, kao kohezivni element koji točno određuje različite veze među rečenicama pri čemu olakšavaju prijenos i prijem poruke, a s druge u negativnome, u slučajevima kada se konektorima koristi retorički, pri čemu primatelj poruke može donijeti pogrešne zaključke o međurečeničnim vezama na koje pojedini konektori upućuju svojom prisutnošću.

U članku čiji je cilj odrediti i istražiti konektore polazeći od izrade psihološkoga modela proizvodnje teksta kod učenika različitih dobnih skupina autori Schneuwly, Rosat i Dolz (1989: 40-59) termin konektori zamjenjuju terminom tekstni organizatori (*organisateur textuels*). Opisuju ih kao tragove postupaka povezivanja ili segmentacije teksta koji ne čine sastavni dio rečeničnih struktura, imaju ulogu povezivanja ili organiziranja rečenica u određeni slijed te za razliku od kohezivnih elemenata, npr. anafora, nisu zahvaćeni fenomenom slaganja. U nastavku se unutar kategorije tekstnih organizatora na temelju načina kognitivne organizacije tekstnoga sadržaja navode glavne skupine:

- vremenski organizatori (*organisateur temporels*)
- mjesni organizatori (*organisateur spatiaux*)
- argumentativni ili dijalektički organizatori (*organisateur argumentatifs ou dialectique*) kojima se izražava proturječje ili slaganje
- objasnidbeni ili analitički organizatori (*organisateur explicatifs ou analytiques*).

Na granici između povezivanja i modalnosti spominje se skupina metadisursnih organizatora (*les organisateurs méta-discursifs*) čiji su najčešći signali *to jest, na primjer, ukratko* itd.

Prema načelima jezičnoga oblikovanja teksta određenim jezičnim planovima razlikuju se:

- a) pregledne jedinice (*les unités de balisage*) koje na različitim razinama odvajaju dijelove teksta
- b) jedinice grupiranja/pakiranja/skupljanja (*les unités d'empaquetage*) koje stvaraju grupe povezanih rečenica kao rezultat procesa podjele teksta na dijelove (*planification*)
- c) jedinice u funkciji povezivanja (*les unités ayant une fonction de liage*) koje osiguravaju materijalni kontinuitet jezične aktivnosti (riječ je o učinku koji se postiže održanjem jezične aktivnosti na površini teksta, kao npr. popunjavanja, oklijevanja, stereotipni izrazi itd.).

Najveću su pažnju jezikoslovne zajednice konektori kao organizatori tekstnih odnosa pobuđivali od kraja sedamdesetih do kraja devedesetih godina prošloga stoljeća, ali i u novije vrijeme zanimaju širok kruga lingvista.

I Rossari (2000: 23) upućuje na razliku u terminologiji između frankofone, koja poseže za terminom *connecteurs pragmatiques*, i anglosaksonske literature koja se koristi terminom *discourse markers* (Schiffrin 1987).

Odnosi između konektora (*connecteurs pragmatiques*) i smisla odnosa unutar diskursa prema Rossari (2000: 25, 26) mogu se sagledati iz triju kutova gledišta, konceptualnoga, funkcionalnoga i leksičkoga.

Konceptualni pristup smatra da se smisao diskursnih odnosa može shvatiti neovisno o oznakama koje ih mogu određivati (ibid. 26), a u konektorima prepoznaje tragove koji upućuju na postojanje diskursnih odnosa, odnosno koherencije teksta:

„Leur sens est appréhendé comme un calque du sens de ces relations. Ces dernières sont en nombre limité et les connecteurs en sont les „révélateurs““ (ibid.)

Za iskazivanje pojedinih međurečeničnih odnosa (ibid. 27) konektori su nužni jer se ukidanjem konektora ostvaruje drugi (pogrešan) značenjski odnos između rečenica. Daje se i izrazito ilustrativan primjer za takvu vrstu konektora. U prvome slijedu dviju rečenica bez konektora koji bi definitivno skrenuo pozornost na prirodu relacija iščitava se uzročno-posljedični odnos između sadržaja prve i druge rečenice: *Max a oublié de se rendre à la réunion. Le comité a décidé d'ajourner cette réunion.* U drugome rečeničnome slijedu (*Max a oublié de se rendre à la réunion. De toute façon le comité a décidé d'ajourner cette réunion*) uporabom konektora (*u svakom slučaju, bez obzira na to*) dokida se uzročno-posljedični odnos između sadržaja dviju rečenica.

Prema funkcionalnome pristupu (Roulet et al. 1985) konektori, odnosno leksičke oznake diskursnih odnosa samo su djelomično (ne)ovisne. Odnos se ovisnosti (*dépendence*) može prepoznati (ibid. 27) prema kriteriju izostavljanja (*supprimabilité*): ovisni se element može izostaviti, a onaj o kojemu prvi ovisi ne može se izostaviti bez narušavanja općenitoga značenja diskursa. Konektor

naznačuje funkciju zavisne diskursne jedinice (argument ili protuargument) ili autonomne/nezavisne jedinice (zaključak ili preoblika).

Leksički pristup smatra konektore ključem pristupa smislu diskursnih odnosa, no pritom ne vodi računa o (ne)potpunosti smisla diskursnih odnosa koji se ostvaruju bez uporabe konektora (ibid. 28).

U radu koji daje pregled i formalnu kategorizaciju konektora Piot Mireille (1993) u veliku skupinu konektora, na temelju sintaktičkoga kriterija podjele, ubraja veznike subordinacije, veznike koordinacije i vezničke priloge (*adverbes conjonctifs*). Veznici subordinacije dijele se u osam podskupina: uzročni, namjerni, posljedični, koncesivni/dopusni, vremenski, kondicionalni, aditivno-ekseptivni i komparativni.

Skupina vezničkih priloga dijeli se u tri podskupine, a od subordinacijskih i koordinacijskih veznika razlikuje se prema tome što povezuju i unutarrečenično i međurečenično. Terminom *konektori* autorica dakle obuhvaća i veznike i konektore, odnosno i rečenična i tekstna vezna sredstva.

U prvu skupinu vezničkih priloga ubrojani su *donc, pourtant, aussi, ainsi, cependant, en effet, ensuite, sans doute, tout de même* itd. Napomenimo da smatramo *sans doute* (*nesumnjivo, nedvojbeno*) modalnim izrazom, a ne konektorom jer se njime izražava stav prema sadržaju rečenice, što nije obilježje konektora.

Druga se skupina odnosi na vezničke priloge u značenju isključivanja, restrikcije (*seulement, seul, uniquement, simplement, exclusivement*), u značenju dodavanja (*également, aussi, non plus*) i u značenju isticanja, pojačavanja (*notamment, particulièrement, spécialement, en particulier, surtout*).

Treću skupinu čine *pour ma part, de mon côté, quant à moi* itd.

Iz prikazanoga je pregleda vidljivo da postoje razlike ne samo u terminologiji vezanoj uz konektore i veznike, nego i u shvaćanju samih pojmova *veznik* i *konektor*, što onda uzrokuje određene nedoumice u pogledu načina proučavanja konektora. Uočili smo da se u nekim gramatikama konektor kao pojam i ne spominje, što možemo dovesti u vezu s glavnim obilježjem većine postojećih gramatika: (tradicionalnom) usmjerenošću na rečenicu kao najvišu razinu gramatičke (sintaktičke) analize. Nadalje, primjetno je, kako u hrvatskim, tako i u francuskim gramatikama, kolebanje pri klasifikaciji vrsta riječi za koje možemo reći da su u neku ruku povezane s konektorima. Riječ je o pojedinim vrstama riječi koje ulaze u sastav konektora: veznici, priloz i čestice. Uz to svaka se podjela konektora može smatrati uvjetnom zbog različitih kriterija koji čine polazište podjela (semantički, formalno-gramatički i sl.).

Zajedničko stajalište svih navedenih autora koji se bave problematikom konektora jest da su konektori sredstva koja omogućuju organizaciju teksta te da je tekst nezaobilazan u njihovu razmatranju i opisivanju.

Na temelju prikazanoga **zaključujemo** da su konektori, u širem smislu, sva jezična sredstva koja sudjeluju u organizaciji teksta: veznici, veznički izrazi, prilozni, čestice, rečenice, upućivački (anaforički) izrazi, red riječi i slično. U užemu smislu konektori su riječi, skupovi riječi i rečenice u službi povezivanja rečenica u tekstu. S obzirom na još uvijek nedovoljno razjašnjen status konektora smatramo da bi bilo korisno izraditi i temeljitu podjelu konektora s obzirom na vrste riječi koje ulaze u njihov sastav.

Većina citiranih ili spomenutih autora smatra konektore, u najvećem broju slučajeva, gotovo redundantnim oznakama pojedinih diskursnih odnosa. Prema tome gledištu konektori samo dodatno podcrtavaju već postojeće međurečenične odnose koji se njihovim dokidanjem ne bi urušili pogrešnim tumačenjem.

4.5. Podjela konektora na vrste

Nakon uvida u brojne podjele konektora na vrste odabrali smo kombinaciju dviju podjela prema semantičkome kriteriju koje su se pokazale najiscrpnije i najprikladnije za temu ovoga rada. Riječ je o podjeli koju su predložili Silić i Pranjaković (2007: 362-363), koju preuzimamo u cijelosti:

- suprotni
- vremenski
- prostorni
- načinski
- uvjetni
- dopusni
- namjerni
- zaključni
- isključni
- pojačajni
- uzročno-posljedični
- objasnidbeni.

Toj podjeli pridružiti ćemo pojedine dijelove kasifikacije Lite Lundquist (vidi potpoglavlje 4.4.) od koje preuzimamo samo jedan dio što ga smatramo relevantnim za znanstveni diskurs. Iako su odabrane podjele konektora rađene prema semantičkome ključu, one nisu iznjedrile iste konektorske vrste. Kako bi sličnosti i razlike odabranih podjela bile uočljivije prikazati ćemo ih unutar tablice:¹⁴

¹⁴ Tablica je zamišljena tako da su sve vrste konektora koji su podudarni usporedno navedeni u tablici, a svi oni kod kojih je vidljiva razlika u koncepciji podjela nisu prikazani u istome, nego u zasebnim redovima.

Tablica 1: prikaz podjela konektora prema semantičkome ključu (Lundquist 1980, Silić i Pranjković 2007)

Lundquist (1980)	Silić i Pranjković (2007)
Aditivni konektori	Pribrojni konektori
Enumerativni konektori	-
Tranzitivni konektori	-
Eksplikativni konektori	Objasnidbeni konektori
Adverzativni konektori	Suprotni konektori
Koncesivni konektori	Dopusni konektori
Komparativni konektori	-
Temporalni konektori	Vremenski konektori
-	Prostorni konektori
Kauzativno/konsekutivno/konkluzivni konektori	-
Rezumativni konektori	-
-	Uzročno-posljedični konektori
Metatekstualni konektori	-
-	Načinski konektori
	Uvjetni konektori
Ilustrativni konektori	-
-	Zaključni konektori
-	Isključni konektori
-	Namjerni konektori
-	Pojačajni konektori

Usporedni prikaz podjela konektora autorice Lite Lundquist te autora Silića i Pranjkovića prema semantičkome kriteriju pokazuje istovjetnost pojedinih kategorija konektora (riječ je o pribrojnim, objasnidbenim, suprotnim, dopusnim i vremenskim konektorima). No mogu se uočiti i očigledne razlike. Dok Lundquist u istu skupinu stavlja uzročno-posljedično-zaključne konektore na temelju semantički dodirnih točaka, u podjeli koju predlažu Silić i Pranjković te dvije skupine dolaze zasebno (uzročno-posljedični i zaključni). Obratno je u slučaju ilustrativnih i eksplikativnih konektora: Lundquist ih razdvaja u dvije skupine, dočim ih Silić i Pranjković ujedinjeno prikazuju pod nazivom objasnidbeni konektori zbog njihova vrlo sličnoga značenja i učinka u tekstu. Komparativni i rezumativni konektori

(Lundquist) usporedivi su donekle s načinskima, odnosno zaključnima (Silić i Pranjković). Najveće razlike između dviju podjela vidljive su u slučaju pojačajnih, prostornih i isključnih konektora (Silić i Pranjković) koji nemaju svoje ekvivalente u podjeli koju predlaže Lundquist, dok enumerativni, tranzitivni i metatekstualni (Lundquist) nemaju istovrijednice u podjeli koju su sastavili Silić i Pranjković.

S obzirom na to da su upravo enumerativni i metatekstualni konektori tipični za znanstveni diskurs, u našoj ćemo podjeli konektora na vrste uz sve konektorske vrste prikazane na desnoj strani uvrstiti i dvije vrste s lijeve strane tablice.

Konektori su, općenito uzevši, polivalentne jezične jedinice. Neki konektori mogu pripadati dvjema ili većem broju skupina zahvaljujući svojoj višeznačnosti. Jednako tako u različitim jezičnim stilovima/tipovima diskursa jedan te isti konektor može imati različita značenja. Pojedine skupine konektora (uzmimo za primjer objasnidbene i zaključne) imaju u nekim situacijama vrlo sličan učinak u tekstu. Zato smatramo da je svaka podjela konektora, uključujući i ovu koja slijedi, na neki način uvjetna i ne može se smatrati konačnom i nepromjenjivom.

Potrebno je napomenuti da su ovdje navedeni primjeri samo ilustracija, odnosno odabrani su unutar rezultata detaljnijega istraživanja. Prema semantičkome kriteriju konektore hrvatskoga jezika možemo podijeliti na:

- **suprotne (konfrontativne):** *a, no, ali, međutim, naprotiv, premda, nasuprot tome, za razliku od toga, dok, nego, pak, s jedne strane, s druge strane, bez obzira na to, druga je stvar što, različito od toga jest da, umjesto toga* itd.
- **prostorne (spacijalne):** *ovdje, tu, ondje, ovamo, tamo, onamo, odatle, odande, na tome mjestu, gdje, kamo, kuda, odakle, otkuda* itd.
- **vremenske (temporalne):** *tada, onda, zatim, potom, poslije toga, nakon toga, prije toga, istodobno, u isto vrijeme, nakraju, naposljetku* i sl.
- **načinske (modalne):** *ovako, tako, time, na taj način, kao, kao što, isto tako, toliko* itd.
- **uzročno-posljedične (kauzalno-konsekutivne):** *zato, zato što, zbog toga, stoga, budući da, kako, jer, uslijed toga, s obzirom na to, na osnovi toga, zahvaljujući tome što, imajući na umu činjenicu da, razlog je to što, iz razloga što, uzrok valja potražiti u činjenici da, shodno tomu, sukladno s tim, u skladu s tim/u skladu s rečenim* itd.
- **namjerne (finalne):** *radi toga, s tom namjerom, s takvim ciljem, u tu svrhu* itd.
- **uvjetne (kondicionalne):** *u tome slučaju, u takvu slučaju, inače, u protivnom* itd.
- **dopusne (koncesivne):** *unatoč tomu, usprkos tomu, ipak, svejedno, uza sve to, bez obzira na to* itd.
- **zaključne (konkluzivne):** *prema tome, dakle, sve u svemu, jednom riječju, zato, stoga, s obzirom na to, zaključujemo da, proizlazi da, sve to upućuje na činjenicu da, mogli bismo zaključiti da, uza sve to* itd.
- **isključne (ekskluzivne):** *samo, jedino, izuzev, tek (samo)* itd.

- **pribojne (aditivne):** *uz to, osim toga, pored toga, nadalje, također, isto tako, usto* itd.
- **pojačajne (intenzivne):** *i, čak, čak i, štoviše, upravo, baš, još* itd.
- **objasnidbene (eksplikativne):** *naime, ustvari, zapravo, to jest, drugim riječima, bolje reći, točnije rečeno, riječ je o, jednostavnije rečeno, preciznije rečeno, ukratko, to će reći da, to znači da, ukratko, odnosno, na primjer, primjerice, poslužiti nam za to može primjer, pokušat ćemo to ilustrirati primjerom* itd.
- **metatekstualne** *kao što smo već spomenuli, o čemu je već bilo riječi, o čemu ćemo govoriti u nastavku, vidi str.* itd.
- **enumerativne:** *prvo, drugo, treće, četvrto, u prvom dijelu, u drugom dijelu, na početku, na kraju, zatim* itd.

4.6. Konektori i vrste riječi

Poseban izazov, uz semantičku podjelu, predstavlja formalna, morfološka podjela na vrste jezičnih jedinica koje obnašaju funkciju konektora. Čini nam se da je tu podjelu teže formulirati u hrvatskome jeziku zbog većega broja morfoloških kategorija koje se navode u odabranim hrvatskim gramatikama i rječnicima: u hrvatskome jeziku razlikuje se deset vrsta riječi, a u francuskome devet jer francuske gramatike i rječnici ne ubrajaju čestice kao zasebnu vrstu riječi.

Pišući o tekstnim konektorima, i Badurina i Matešić (2006: 205) ističu da konektori uzmiču svrstavanju u jedinstveni morfološki razred, no uključuje ih se u morfološku kategoriju *rečeničnih priloga* jer se prilažu cijeloj rečenici.

4. 6. 1. Podjele riječi na vrste

Jelaska (2010) u hrvatskome jezikoslovlju primjećuje dva različita načina podjele riječi na vrste: morfološki i semantički. Polazeći od morfološkoga kriterija, riječi se dijele na promjenjive i nepromjenjive. Prema *Hrvatskoj gramatici* (Barić i dr. 2005: 99) promjenjive ili djelomično promjenjive (leksičke) riječi su imenice, pridjevi, brojevi, zamjenice, priloz i glagoli; nepromjenjive (pomoćne) riječi su prijedlozi, veznici, čestice (riječce) i uzvici. Iz opisa leksičkih riječi kao *djelomično* promjenjivih može se zaključiti da postoje među njima pojedine rubne vrste. Jelaska (2010) opravdano ističe da podjela na promjenjive i nepromjenjive riječi nema sasvim jasnu granicu, što potvrđuju priloz, od kojih samo jedan dio ima stupnjevanje ili komparaciju, i brojevi, kojih je velik dio nepromjenjiv.

Polazeći od semantičkoga kriterija, riječi se dijele na samoznačne i suznačne, to jest na samoznačnice i suznačnice. Samoznačnice su vrste riječi koje imaju samostalno značenje i mogu stajati samostalno, bez dodira s drugim riječima (Silić; Pranjković 2007: 39-40). S druge strane suznačnice imaju nesamostalno značenje i

ne mogu stajati samostalno. U samoznačnice se ubrajaju imenice, pridjevi, glagoli, prilozi i brojevi,¹⁵ a u suznačnice zamjenice, prijedlozi, veznici, uzvici¹⁶ i čestice.

Posebno ističemo razliku između hrvatskoga i francuskoga jezika na morfološkom planu koja se tiče podjele riječi na vrste, odnosno gramatičke kategorije. Riegel, Pellat i Rioul (1999: 118) navode devet vrsta riječi (*parties du discours*): imenica, član, pridjev, zamjenica, glagol, prilog, prijedlog, veznik i uzvik. Jednako tako jednojezični rječnik francuskoga jezika *Petit Robert* (2010) kategorizira riječi prema tih devet kategorija, što je vidljivo iz popisa kratica.

4. 6. 1. 1. Prilozi – rubna gramatička kategorija

Riegel, Pellat i Rioul (1999: 375) nazivaju priloge heterogenom gramatičkom kategorijom opisujući ih kao rubnu skupinu riječi (*une catégorie résiduelle*) u koju se tradicionalno ubrajaju nepromjenjive riječi koje nisu niti prijedlozi, niti veznici, niti uzvici. Stoga umjesto podjele priloga na vrste autori daju semantičku podjelu njihovih glavnih uporaba (ibid. 377-380):

- označavanje stupnja (*très, fort, légèrement, extrêmement* itd.)
- modificiranje oznake količine (*seulement, uniquement, exclusivement, à peu près, juste, environ, presque, de/en plus, de trop, en moins* itd.)
- modificiranje glagolske radnje (*sèchement, complètement, entièrement, presque* itd.)
- modificiranje odnosa karakterizacije (*toujours, parfois, souvent, rarement* itd.)
- globalna modifikacija rečenice ili iskaza:
 - a) „scenska“ uporaba kojom se donosi element vremensko-prostornog okvira u kojem se odvija događaj: *ici, là-bas, ailleurs, aujourd'hui* itd.
 - b) rečenični komentar (*adverbes de commentaire phrastique*) kojim autor pokazuje svoj stav prema sadržaju (*probablement, sans doute, peut-être, heureusement, bizarrement* itd.)
 - c) komentar iskaza (*adverbes de commentaire énonciatif*): *franchement, sérieusement, honnêtement, schématiquement, en résumé* itd.)
- oznaka globalnog svojstva rečenice (*la marque d'une propriété globale de la phrase*)
 - a) oznake tipova rečenica (*est-ce que, ne ... pas, comme, absolument, du tout, bien* itd.)
 - b) vezni prilozi (*adverbes de liaison*) u funkciji rečeničnih i tekstnih veznih sredstava (*mais, pourtant, c'est pourquoi, en effet, ainsi, aussi, au total, alors, danc ce cas* itd.)
 - c) oznake argumentacijske orijentiranosti: *même*

¹⁵ Prema Jelaski (2010) brojevi pripadaju skupini suznačnica.

¹⁶ Prema Jelaski (2010) uzvici bi se trebali ubrajati u samoznačnice.

d) tekstualni organizatori (*adverbes de balisage textuel*): *d'abord, ensuite, puis, alors, enfin, finalement, premièrement, deuxièmement* itd.)

Govoreći o koordinacijskim veznim sredstvima, Riegel, Pellat i Rioul (1999: 525) spominju, uz veznike (*mais, ou, et, donc, or, ni, car*), pojedine vrste priloga ili priložnih izraza (*locutions adverbiales*) koji se još nazivaju vezni(čki)m priložima (*adverbes de liaison, conjonctifs* ou *coordinatifs*). Njihova je funkcija označavanje različitih argumentacijskih odnosa (*ainsi, aussi, en effet, par conséquent, au contraire, d'ailleurs* itd.), ili pak osiguravaju strukturiranost i preglednost teksta (*d'abord, ensuite, puis, enfin, finalement* itd.). Ti se prilozi svojim sintaktičkim svojstvima ipak razlikuju od veznika. Kao razlike (ibid.) spominju se mogućnost njihove međusobne kombinacije (*ainsi, en effet, puis, ensuite*), mogućnost kombinacije priloga s veznicima s obaveznim redoslijedom veznik + prilog (*et puis, et pourtant*) i mobilnost priloga unutar rečenice, koja nije svojstvo veznika: veznici obavezno stoje na početku jezičnih cjelina koje uvode. Upravo te razlike ukazuju na rubno mjesto veznog sredstva *donc* koje se iz tradicijskih razloga ubraja u veznike, no zbog njegovih sintaktičkih svojstava (prije svega mobilnosti) bilo bi opravdano smatrati ga prilogom (ibid.).

I Arrivé, Gadet, Galmiche (1986: 46-53) navode da prilozi koji dolaze na početku rečenice (*ainsi, aussi* itd.) imaju ulogu vrlo sličnu koordinativnim veznicima, od kojih se razlikuju po mobilnosti. Rečenični prilozi mogu stajati na različitim mjestima u rečenici: na početku, na kraju, u sredini.

Potrebno je spomenuti i razlike između hrvatskoga i francuskoga gramatičkog opisa pojedinih skupina riječi koje funkcioniraju kao cjelina. Riječ je o terminu *locution*: prema *Le nouveau Petit Robert* (2010) to je stalna (nepromjenjiva) skupina riječi s gramatičkom funkcijom. U francuskome se jeziku (ibid.) razlikuju glagolska, pridjevska, priložna, veznička, uzvična i prijedložna skupina (*locution verbale, locution adjectivale, locution adverbiale, locution conjonctive, locution interjective* i *locution prépositive*), koja se može prevesti i kao izraz (glagolski, pridjevski itd.). Kada je riječ o imenskoj skupini, u rječniku *Le nouveau Petit Robert* (2010) ne spominje se *locution nominale*, nego se govori o imenskoj sintagmi (*syntagme nominal*).

Poteškoćama u određivanju gramatičke pripadnosti pojedinih skupina riječi pridružuje se i neujednačenost njihova nazivlja, o čemu piše Vukojević (2005: 401-402): „Za označavanje različitih vrsta veznih sredstava u literaturi se upotrebljavaju mnogi i različiti nazivi: *veznici, veznički analogoni, veznički spojevi, veznički sklopovi, vezničke konstrukcije, veznički izrazi, složeni veznički izrazi, vezničke skupine* itd.“

Budući da tekstna vezna sredstva obuhvaćaju i jednočlane (jednostavne) i višočlane (složene) izraze, u analizi konektora pronađenih u građi odlučit ćemo se za termine kojima ćemo nazvati složene konektore. S obzirom na prikazanu različitost pogleda i neujednačenost terminologije morat ćemo pronaći vlastiti (terminološki) put pri podjeli konektora prema vrstama riječi.

4. 6. 1. 2. Prilozi i(li) čestice

Zamršenome su odnosu između pojedinih (uglavnom nepromjenjivih) vrsta riječi posvećeni brojni radovi u hrvatskoj lingvistici. O priložima u užem smislu „*koji ostvaruju izravnu relaciju prema predikatnome glagolu*“ govori Pranjković (2009: 329). Od tih se priloga razlikuju brojni prilozi (u širem smislu) koji se prilažu pridjevima ili priložima. Ta se skupina priloga vrlo često „*može smatrati i smatra česticama*“. Prilozi su, prema Pranjkoviću, *riječi sviju vrsta*.¹⁷ Za veći broj nepromjenjivih riječi „*ne možemo bez konteksta reći čak ni to kojoj vrsti pripada*“.

U pojedinim hrvatskim gramatikama primjećujemo različit pristup određivanju priloga u odnosu na čestice. Tako se prema Barić et al. (2005: 273–277) prilozi prilažu drugim riječima da ih pobliže odrede, a izriču okolnosti (mjesto, vrijeme, način, uzrok) u kojima se vrši radnja (*odatle; otkad, zatim; tako, ovak; polako*), stupanj osobine (*dosta, poprilično*) ili jakost radnje (*malo, vrlo*), neodbrojenu količinu (*nešto, mnogo*).

Nadalje se govori o česticama kao posebnoj vrsti priloga: „*Posebnu vrstu priloga (ibid. 274) čine riječi koje su po obliku prilozi, ali se ne prilažu pojedinim riječima ili dijelovima rečenice, nego cijeloj rečenici. One pokazuju stav govornika prema onome što se u rečenici govori i ne vrše službu nijednog njezina dijela, pa ih odvajamo kao posebnu vrstu riječi pod imenom čestice (riječice i modalne riječi)*“.

Primjećujemo da se u *Gramatici hrvatskoga jezika* (Silić i Pranjković 2007) jasnije odvajaju kategorije priloga i čestica. Uz to se daje i uža definicija priloga: prilozi su samoznačne riječi (samoznačnice) koje označuju različite okolnosti (mjesto, vrijeme, način, uzrok, uvjet ili namjera) u kojima se odvija glagolska radnja. Čestice su, kao i veznici, suznačnice. Česticama se s jedne strane izražavaju nijanse značenja (pojačanost ili učestalost) pridjeva, priloga, zamjenica, a s druge strane način ostvarenja sadržaja rečenice (tvrdnjom, nijekanjem, upitom, uzvikom i modalnošću). Ulogu čestica mogu imati i riječi koje uz glagole imaju ulogu priloga (*neobično, savršeno, potpuno* itd.). Navodeći primjere *Savršeno si to napravio* i *To je bilo savršeno precizno*, u tom se kontekstu objašnjava da u prvome primjeru *savršeno* ima ulogu priloga, a u drugome ulogu čestice. Isto se tako u samostalnoj (modalnoj) čestici na razini teksta (ibid. 258) ubrajaju *možda, vjerojatno, doista, zaista, stvarno, uistinu, sigurno, nesumnjivo, bez (ikakve) sumnje, eventualno, uglavnom, nažalost, nasreću, srećom, na svu sreću* itd.

4. 6. 1. 3. Prilozi i(li) prijedlozi

Katkad nejasnome odnosu između priloga i čestica pridružuje se sličan odnos priloga i prijedloga:

¹⁷ Riječ je o naslovu članka.

„Ako u skupini riječi koja se sastoji od prijedloga i koje druge riječi izbljedi gramatičko značenje vrste riječi kojoj pojedini član skupine pripada i prevlada priložno značenje (mjesta, vremena, načina, uzroka), tada skupina postaje prilog. (...) Ako se u skupini osjeća značenje svakog člana posebno, oni se ne stapaju u prilog, npr. do dna, do podne, kod kuće (...)“ (Barić et al. 2005: 276)

Prilozi mogu nastati (ibid.) primjerice od prijedloga i imenskog oblika (npr. *dokraja, izjutra*), od prijedloga i pridjeva ili broja (npr. *nadalje, iznova*), od prijedloga i zamjenica (npr. *stoga, zatim, zato*) i tako dalje.

Pišući o funkciji i statusu prijedložnih izraza, Švačko (1993: 353-361) preispituje valencijska svojstva prijedloga i predlaže razlikovanje prijedložnih izraza, kao „*svake veze prijedloga i padežne riječi*“, i prijedložnih fraza kao „*funkcionalnih spojeva tj. signala kontekstualne uključenosti ili implikatora dubinskih rečeničnih značenja*“. Opravdanost takvoga propitivanja prijedloga potvrđuje i (preusko) definiranje prijedložnoga izraza što ga nudi *Hrvatska gramatika* (Barić et al. 2005: 278): „*Veza prijedloga s imenicom zove se prijedložni izraz*“.¹⁸ Švačko (1993: 358) pripisuje ulogu konektora (signala kontekstualne uključenosti rečenice) prijedložnim frazama koje tvore prijedlozi i pokazne zamjenice s upućivačkom (anaforičkom) funkcijom kao na primjer *zbog toga, osim toga, pored toga, nakon toga, uz to, radi toga, usprkos tome, unatoč tome, prema tome* itd. Ti su prijedlozi izdvojeni i kao nositelji leksičkoga značenja koje „*pretpostavlja relaciju unutar samog prijedloga između onog što se pretpostavlja da postoji, a biva aktualizirano uvođenjem padežne riječi. Njihova semantika dakle implicira to postojanje, a valencijska ga obaveznost da otvara mjesto padežnoj riječi aktualizira.*“ (ibid. 358)

4.7. O konektorima iz različitih motrišta

Konektore, kao raznolik skup tekstnih sredstava, moguće je razmatrati u odnosu na druga (više ili manje) srodna jezična sredstva koja pokazuju neke osobine koje se mogu pripisati i konektorima. Razmatranje može ići u nekoliko smjerova: konektori i veznici, konektori i modalni izrazi, konektori i upućivačka sredstva (anafore/katafore), konektori i metadiskursne oznake, konektori i argumentacijske strategije i konektori i tekstna kohezija.

4.7.1. Konektori i veznici

Polazište se za promišljanje konektora u odnosu na veznike temelji na njihovoj sličnosti koja se očituje u funkcionalnoj naravi. I jedni i drugi imaju ulogu veznih

¹⁸ Smatramo da je tumačenje prijedložnoga izraza kao veze prijedloga i imenice preusko i trebalo bi glasiti *veza prijedloga i imenske riječi*.

sredstava, no povezuju elemente koji pripadaju različitim razinama. Veznici djeluju unutarrečenično, a konektori međurečenično. Drugim riječima, okvir djelovanja veznika jest rečenica, a okvir djelovanja konektora jest tekst. Ovo naoko jednostavno razgraničenje veznika i konektora mogu zakomplicirati/pomutiti tek neka od sljedećih pitanja: Što je to tekst?; Gdje se nalazi granica između rečenice i teksta?; Kada završava rečenična razina, a počinje nadrečenična razina?; Možemo li, i ako možemo, u kojim to slučajevima, složenu rečenicu smatrati tekstom?; Možemo li jednostavnu rečenicu smatrati tekstom?; Radi li se o vezniku ili o konektoru?

Odgovori na ta pitanja ne smiju se, a i ne mogu dati ishitreno. Iako se tekstom/diskursom obično smatra slijed od bar dviju rečenica, što i logički proizlazi iz sintagme *nadrečenična razina*, ima slučajeva (uglavnom dužih tj. višestruko složenih rečenica) koji nas potiču na preispitivanje toga uvriježenoga stajališta. Kako bismo došli do odgovora, poslužiti ćemo se primjerom složene rečenice iz znanstvenoga diskursa na hrvatskome jeziku.

Od gramatičkih razlika među pojedinim funkcionalnim stilovima hrvatskoga standardnog jezika, a među tim stilovima obično se spominju razgovorni, beletristički, znanstveni, publicistički i administrativni, sintaktičke su bez sumnje najbrojnije iako im se dosada u kroatistici posvećivalo malo pozornosti, kao što se nažalost malo pozornosti posvećivalo i funkcionalnim stilovima općenito.

Primjer donosi jednu složenu rečenicu iz znanstvenoga članka na hrvatskome jeziku koja nas svojom višestruko složenom strukturom dovodi u nedoumicu vezanu uz pitanje razgraničenja rečenice i teksta. Razrješenje nedoumice mogla bi ponuditi sintaktička analiza rečenice u nekoliko koraka:

1. Provjera vrste rečenice, koja se sastoji u identificiranju, a zatim i prebrojavanju glagola, donosi potvrdu da je riječ o složenoj rečenici u kojoj se javljaju glagoli *se spominju, su najbrojnije, se posvećivalo, se posvećivalo*.
2. Utvrđivanje glavne, tj. nezavisne surečenice:
Od gramatičkih razlika među pojedinim funkcionalnim stilovima hrvatskoga standardnog jezika sintaktičke su bez sumnje najbrojnije.
3. Utvrđivanje zavisnih surečenica:
 - a) *iako im se dosada u kroatistici posvećivalo malo pozornosti* zavisna je dopusna surečenica usko vezana semantički i sintaktički uz glavnu rečenicu.
 - b) *a među tim stilovima obično se spominju razgovorni, beletristički, znanstveni, publicistički i administrativni* zavisna je atributivna surečenica vezana uz prvi dio glavne surečenice, imeničku skupinu *među pojedinim funkcionalnim stilovima hrvatskoga standardnog jezika* na način da je поближе određuje.
 - c) *kao što se nažalost malo pozornosti posvećivalo i funkcionalnim stilovima općenito* zavisna je načinska surečenica kojom se uspoređuje tretiranje

sintaktičkih razlika među pojedinim funkcionalnim stilovima i tretiranje funkcionalnih stilova općenito.

Nakon formalnosadržajne analize rečenice zaključujemo da još uvijek nemamo jasan odgovor radi li se o rečenici ili pak o tekstu. Stoga nas zanima može li se koja od analizom izdvojenih zavisnih surečenica odcijepiti od ostatka složene rečenice i nastupiti samostalno, bez ikakve preoblike. Smatramo da se dopusna i atributivna surečenica nikako ne mogu osamostaliti, dijelom i zbog snažnoga djelovanja anaforičkih sredstava *ih* i *tim stilovima* koja ih upućivačkim odnosom vežu uz glavnu surečenicu. Načinska bi se pak rečenica mogla osamostaliti odvajanjem od ostatka zavisnosložene rečenice jer u njezinu slučaju ne možemo govoriti o anaforičkome odnosu, nego o paralelizmu, ponavljanju iste leksičkosintaktičke strukture (*posvećivalo malo pozornosti* i *se nažalost malo pozornosti posvećivalo*). Funkcija nadovezivanja na zavisnu dopusnu surečenicu čini načinsku surečenicu samostalnijom u odnosu na druge dvije zavisne surečenice. Jedina prepreka takvome njezinu odvajanju mogla bi se naći u razlozima (funkcionalno)stilske prirode. Naime postavlja se pitanje je li takva rečenica u skladu sa zakonitostima koja se nameću jednome znanstvenome tekstu. Dodatnu pomutnju mogli bi prouzročiti pojedini jezični elementi koji se mogu javljati i kao oznake unutarrečnične veze, i kao oznake međurečnične veze, to jest možemo ih nazivati i veznicima i konektorima, ovisno o kontekstu u kojemu se nalaze. Brojni su primjeri unutar svake skupine konektora za koje možemo reći da se mogu javljati u dvostrukoj ulozi: konektorskoj i vezničkoj. Polazeći od toga promišljanja, konektore dijelimo na:

- a) konektore koji se mogu javiti i unutar rečenice (kao veznici) i između rečenica u tekstu
- b) konektore koji se javljaju samo na nadrečničnoj razini

Na isti se način mogu promatrati i veznici. Naime prema Barić i sur. (2005: 281) razlikuju se *pravi veznici* i *nepravi veznici*. Pravi su veznici riječi u službi povezivanja rečenica i rečničnih dijelova te pripadaju vrsti riječi *veznici*, dok su nepravi veznici riječi u službi povezivanja koje pripadaju drugim vrstama riječi (upitno-odnosne zamenice, zamjenički prilozi i čestice). Kao zasebna skupina u službi povezivanja ističu se skupovi od dviju ili više riječi (priloga, veznika, čestice). To znači da, kada je riječ o veznicima, treba imati na umu dva značenja u kojima se *veznik* može upotrebljavati: vrsta riječi i služba povezivanja. Uporabu termina *veznik* u dvostrukome značenju u gramatikama, kao i opasnost njihova miješanja, spominju i Vukojević i Hudeček (2006: 284): *Njime se označuje i vrsta riječi, tj. morfološka jedinica, i jedinica funkcionalnog razreda, tj. sintaktička jedinica. (...) Riječi koje u rečenici imaju vezničku funkciju mogu i ne moraju pripadati morfološkomu razredu veznika.*

Kada se veznici podijele prema semantičkome kriteriju (ibid.) dolazi se do sljedećih vrsta: sastavni, rastavni, suprotni, isključni, zaključni, izrični, vremenski, uzročni, namjerni, posljedični, poredbeni, načinski, pogodbeni i dopusni.

Pitanju o usporedivosti sintaktičko-semantičkih odnosa na rečeničnoj razini sa sintaktičko-semantičkim odnosima na nadrečeničnoj razini može se pristupiti usporedbom vrsta veznika i vrsta konektora (suprotni, prostorni, vremenski, načinski, uzročno-posljedični, namjerni, uvjetni, dopusni, zaključni, isključni, pribrojni, pojačajni i objasnidbeni) pri čemu uočavamo velik broj podudarnosti (npr. sastavni veznici – pribrojni konektori, namjerni veznici – namjerni konektori, vremenski veznici – vremenski konektori, uzročni i posljedični veznici – uzročno-posljedični konektori, suprotni veznici – suprotni konektori itd.), ali i nekoliko nepodudarnosti: prostorni, pojačajni i objasnidbeni konektori nemaju odgovarajuće vrste među veznicima, jednako kao što rastavni i izrični (*da, kako, gdje, e*) i pogodbeni veznici (*ako, da, kada, (kad) li*) nemaju odgovarajuće vrste među konektorima.

Ovdje opet nailazimo na pitanja o prirodi i granicama rečenice, interpunkcijskim znakovima koji označuju kraj rečenice itd. Interpunkcijski znak točka-zarez mogao bi se u pojedinim slučajevima smatrati krajem rečenice. O odluci označuje li ili ne taj interpunkcijski znak kraj rečenice, ovisi i naša podjela konektora u spomenute dvije kategorije. Primjeri 1) i 1a) pokazuju da se konektor *stoga* javlja i u međurečeničnome položaju, i u unutarrečeničnome položaju, za razliku od primjera 2) i 2a) iz kojih je vidljiva (jedina moguća) međurečenična uporaba konektora *naime*:

1) *Stoga se uvidom u rječničko znanje govornika stječe uvid i u njegovu opću jezičnu sposobnost.*

1a) *Primjenjivo je i na ispitanike kojima ispitivani jezik nije prvi, stoga smo probnom verzijom ispitivale skupinu učenika hrvatskoga kao stranog jezika.*

2) *Naime, budući da prilagodba testa drugom jeziku i kulturi započinje prevođenjem originalne verzije, već smo u toj prvoj fazi uvidjeli da neke riječi, zbog civilizacijskih i kulturoloških razlika koje se često odražavaju i u jeziku, jednostavno ne odgovaraju poziciji koju bi unutar hrvatskog testa trebali zauzeti.*

2a) *Naime, dio učenika hrvatskog jezika pravi su stranci koji uče hrvatski kao strani jezik, a dio su potomci Hrvata koji žive u inozemstvu i u određenom su stupnju, individualno vrlo različitom, usvojili hrvatski unutar obitelji i/ili zajednica iseljenih Hrvata.*

3) *S druge strane, u kognitivnoj poetici i stilistici analiza pojedinačnih čitanja književnih tekstova vodi apstraktnom teorijskom cilju, ali istodobno otkriva i čar onoga što osjećamo kao pojedinačnu književnu vrijednost.*

3a) *Oni nisu dio jezika, ali ga nužno prate, i jezik je snažno sredstvo određivanja i pronalaženja ključnih vidova takvih spoznajnih konstrukcija.*

Primjeri 3) i 3a) pokazuju uporabu suprotnoga veznika *ali* kao veznoga sredstva unutar rečenice. Uporaba veznika *ali* u funkciji konektora (u međurečeničnome položaju) zamisliva je, premda se razmjerno rijetko javlja u znanstvenome tipu

diskursa (npr. na početku upitnih rečenica), dok je tipična pojava za druge tipove diskursa, primjerice razgovorni diskurs, diskurs književnosti ili različite oblike javnoga diskursa.

4.7.1.1. Rečenica i njezina definicija u odabranim hrvatskim i francuskim gramatikama

Kako bi se moglo pristupiti proučavanju teksta, uočavanju uporabe konektora (u suprotnosti s uporabom veznika), potrebno je poznavati dijelove od kojih je tekst sastavljen, odnosno rečenice. Po svojem su sastavu rečenice raznovrsne. U sljedećemu dijelu rada donosimo pregled i objašnjenje najčešćih sintaktičkih termina vezanih uz rečenicu iz odabranih djela hrvatskih i francuskih jezikoslovaca koji se bave gramatikom.

Terminologija koja se odnosi na različite vrste rečenica i kojom se koristi u gramatikama čini se neujednačenom i nepreciznom. Razlog je tomu višeznačnost termina *rečenica*. U pojedinim se hrvatskim gramatikama terminom *rečenica* označuje u različitim kontekstima jednostavna rečenica, složena rečenica (nezavisnosložena i zavisnosložena), ali i zavisne ili nezavisne surečenice¹⁹ unutar zavisno složene rečenice. *Rečenicom* se može koristiti i u generičkome značenju koje obuhvaća sve vrste rečenica. Takva, semantički široka primjena termina može uzrokovati manje ili veće nejasnoće.

U Gramatici hrvatskoga jezika (Silić i Pranjković 2007: 319) izbjegnuta je terminološka „zamka“: „*Složenim se rečenicama nazivaju sintaktičke jedinice koje sadržavaju dvije ili više jedinica s obilježjem predikativnosti. Takve jedinice nazivaju se surečenicama ili klauzama.*“ Tu su dakle terminom *rečenica* pokrivena jednostavna rečenica i složena rečenica (nezavisnosložena i zavisnosložena).

Nezavisnosložene (koordinirane) rečenice složene su rečenice čije se surečenice povezuju u cjelinu (jednu složenu rečenicu), ali pri tome strukturno ne ovise jedna o drugoj, odnosno jedna surečenica u strukturnome smislu ne postaje sastavnim dijelom druge (ibid. 321).

Zavisnosložene (subordinirane) rečenice one su složene rečenice u kojima se zavisne surečenice uvrstavaju u ustrojstvo osnovne surečenice čineći strukturnu, smisaonu i intonacijsku cjelinu (jednu složenu rečenicu).

Razlika između *eksplicitnih* i *implicitnih* složenih rečenica (i nezavisnosloženih, i zavisnosloženih) sastoji se u gramatičkoj izraženosti ili neizraženosti odnosa između surečenica unutar složene rečenice. Za razliku od obilježja eksplicitnosti implicitnost pretpostavlja sklapanje bez posredovanja eksplicitnih veznih sredstava (ibid 320-321).

Primjećujemo da dok kod eksplicitno oblikovanih složenih rečenica veliku ulogu imaju veznici (uz interpunkciju), kod implicitnih se glavna uloga dodjeljuje

¹⁹ Termin *surečenica* upotrebljavaju autori Silić i Pranjković (2007).

interpunkcijskim znakovima dvotočki, crti i zarezu. Na taj način interpunkcijski znakovi preuzimaju velik dio kohezivne snage koja inače pripada leksičkome jezičnome materijalu te je njihova uloga u postizanju koherencije teksta vrlo važna.

Višečlane i višestrukosložene rečenice (ibid. 334) složene su rečenice kod kojih se uz osnovne surečenice objektnih (ali i predikatnih, odnosno subjektivnih) rečenica može uvrstiti i više zavisnih rečenica. Npr. višečlana objektna: *Vidjeli smo što se događa i kakve bi mogle biti posljedice*; višestrukosložena objektna: *Tvrdi da su mu rekli kako će opet sve biti po starom*.

Prema *Rječniku stranih riječi* (Klaić 2007) *klauza* je rečenica u kojoj je sadržan lični glagolski oblik, dok je *period* velika složena rečenica, rečenični sklop; fraza.

Hrvatska gramatika (Barić et al. 2005: 391-394) predstavlja rečenicu kao glavnu i najveću jezičnu jedinicu u sintaksi za čije je lingvističko određenje prethodno potrebno opisati od rečenice veću jezičnu cjelinu iz koje se ona izvodi: *izreka* kao prirodna i iskustveno utvrdiva cjelina koja nastaje kada se nešto izrekne ili napiše, sa svojstvom potpunosti izrečenoga, čak i onda kad joj je jezični izraz nepotpun; *diskurs* kao jezična cjelina kod koje je utvrdiva ovisnost jednih jezičnih jedinica o izboru drugih, s jezičnom dovršenošću kao temeljnim svojstvom. Kraj je diskursa ondje gdje ovisnost njegovih jezičnih jedinica prestaje. Opseg diskursa nije unaprijed zadan. Teoretski se diskurs može sastojati od beskonačnoga broja međusobno povezanih jezičnih jedinica, no u stvarnoj uporabi riječ je o konačnome broju. U odnosu na diskurs rečenica je njegov najmanji dio koji i sam može biti diskurs, jednako kao što diskurs može biti i svaki njegov preostali dio. Rečenica je *dio diskursa između jednoga njegova mogućeg kraja i drugoga*; rečenična su razgraničenja *točke najdubljeg prekida veze među jezičnim jedinicama u diskursu*. Diskurs može činiti samo jedna rečenica, ali i više rečenica na način da se iza svake rečenice diskurs može nastaviti. U pismu se međusobno razgraničenje rečenica označuje interpunkcijskim znakovima točkom, upitnikom i uskličnikom. Rečenice se uklapaju u diskurs postupkom povezivanja čineći tako cjelinu unutar koje su međusobno ovisne. Pri uklapanju rečenica u diskurs (ibid. 395) može doći do triju vrsta preoblika njihova ustrojstva: nulta preoblika (povezivanje bez promjene), preoblika izostavljanja (izostavljanje istih dijelova kao u prethodnoj rečenici) i preoblika zamjenjivanja (uporaba zamjenica umjesto pojedinih dijelova prethodne rečenice).

Rečenicu čini niz riječi (ibid. 396) koje se u rečenici nižu i slažu prema pravilima nizanja i slaganja. Prema tome rečenicom se ne može nazvati bilo koji niz riječi, nego samo onaj niz koji se u rečenici niže i slaže prema zadanim pravilima pojedinoga jezika.

Ta se činjenica može preslikati i na tekst. Njega ne čini bilo kakav niz rečenica, nego onaj niz rečenica kod kojega je moguće utvrditi uzajamnu povezanost i(li) međuovisnost njegovih sastavnih dijelova.

Rečenice (ibid. 457) se dijele na *jednostavne rečenice* (koje nisu polazište za sklapanje te se u diskurs povezuju nesklapljeni) i *složene rečenice* koje nastaju preoblikom sklapanja (sklopljene od dviju ili više ishodišnih rečenica). Terminom *ishodišne rečenice* označuju se rečenice od kojih sklapanje polazi kao od svojega ishodišta; tome terminu odgovara termin surečenice ili klauze (vidi gore). Složene rečenice (ibid. 456) mogu biti nezavisno složene (nastaju pridruživanjem ishodišnih rečenica) ili zavisno složene (nastaju uklapanjem ishodišnih rečenica). *Zavisno složena rečenica s više zavisnih koje su uvrštene naporedo ili hijerarhijski zavisne jedna od druge zove se period ili mnogostruko složena rečenica* (ibid. 530).

U francuskim je gramatikama kada se promatra terminološka situacija glede rečenice nešto manje zbunjujuća/složena zahvaljujući činjenici da francuski jezik omogućuje uporabu dvaju zasebnih leksema za različite vrste rečenica: *phrase* i *proposition*. Terminom *phrase* označuju se jednostavna rečenica (*phrase simple*) i složena rečenica (*phrase complexe*), dok se terminom *proposition* koristi za označivanje zavisnih ili nezavisnih surečenica kao konstitutivnih dijelova složene rečenice:

*Les phrases complexes se distinguent traditionnellement selon leur mode de composition, c'est-à-dire selon la façon dont une ou plusieurs phrases constituantes (...), généralement appelées propositions, s'insèrent dans la structure globale d'une phrase constituée (...)*²⁰ (Riegel, Pellat i Rioul 1999: 469)

Relativnost značenja termina *rečenica* najjasnije dolazi do izražaja u slučajevima u kojima je složena rečenica (*phrase complexe*) sklopljena postupcima jukstapozicije (bez formalne uporabe veznoga izraza) i koordinacije (s uporabom veznoga izraza), pri kojima se složene rečenice sastoje od dviju ili više surečenica (*propositions*) od kojih se svaka može smatrati autonomnom rečenicom (*phrase autonome*). Manji stupanj pojmovnoga preklapanja prisutan je u slučaju subordinacije u kojemu zavisna surečenica (*proposition subordonnée*) nije autonomna, odnosno nema isti status kao složena rečenica čiji je dio.

Termin *proposition* (na hrvatski jezik mogao bi se prevesti surečenicom) odgovara pojmu koji potječe iz klasične logike (Arrivé i Gadet 1986: 531), a definira se kao najmanja jedinica rasuđivanja (*du jugement*): surečenica se sastoji od subjekta (ili teme) i predikata (reme) pri čemu je subjekt ono o čemu se nešto kaže, a predikat ono što se o nečemu kaže. Autori u tome kontekstu navode terminološka razmimoilaženja, odnosno preklapanja sintaktičkoga i logičkoga pristupa analizi rečenice: sintaktička analiza govori o složenoj rečenici (*phrase complexe*) kao o skupini surečenica, a o jednostavnoj rečenici (*phrase simple*) kao o jednoj

²⁰ Naknadno podcrtani dijelovi citata upućuju na terminološku pomutnju koju katkad izaziva uporaba termina *phrase*.

surečenici (*une seule proposition*), što zahtijeva posezanje za izrazom *proposition indépendante*. Lingvistika druge polovice 20. stoljeća (ibid. 530), u prvome redu distribucionalistički pristup, zastupa stajalište da je rečenica sintagmatska jedinica (*d'ordre syntagmatique*), to jest jedinica koja odgovara nepromijenenoj (*invariante*) stukturi konstituenata, dobivena sistematskom primjenom postupka komutacije. Na taj način, s jedne strane, svaka rečenica (P) odgovara strukturi: imenska sintagma (SN) + glagolska sintagma (SV); s druge strane, riječ je o jezičnome obliku koji ne ulazi u šire konstrukcije, odnosno kao takva ne može biti upotrijebljena izvan strukture o kojoj ovisi.

Postojeće definicije rečenice (*phrase*) iz sintaktičke literature utemeljene su na različitim kriterijima: grafičkome, fonetskom, semantičkome i sintaktičkome (Riegel, Pellat i Rioul 1999: 104-105).

Polazeći od grafičkoga kriterija, rečenicu opisujemo kao slijed riječi omeđen početnim velikim slovom i jakim završnim interpunkcijskim znakom. Prema fonetskom pristupu rečenica je omeđena dvjema snažnim pauzama i obilježena intonacijom koja varira ovisno o tipu rečenice. Ako se uzima u obzir semantički kriterij, rečenica je relativno složen izraz koji donosi potpun smisao određene misli, osjećaja ili volje. Ni grafički, ni fonetski, a ni semantički kriterij rečenicu ne definiraju na zadovoljavajući način, a ona je, paradoksalno, dio jezika kojega je intuitivno svjestan svaki govornik/jezični korisnik. Naime vrlo se lako mogu pronaći primjeri koji skreću pozornost na nedorečenost svakoga od navedenih kriterija. Uzmemo li u razmatranje definiciju rečenice koja počiva na fonetskom kriteriju, koji u prvi plan donosi pauze između rečenica i specifičnu intonaciju, moramo se zapitati kako primjerice gledati na pauze koje se nerijetko javljaju unutar same rečenice.

Definicijom utemeljenom na sintaktičkome kriteriju (ibid.) rečenica se opisuje kao spoj gramatičkih riječi, u skladu s pravilima konstrukcije rečenice. Rečenica sačinjava/čini (*constitue*) *l'unité supérieure* jedinicu (naj)više razine koja je ujedno i potpuna i autonomna te ju je moguće opisati skupom morfosintaktičkih pravila. Rečenica je sačinjena/izgrađena od manjih elemenata pri čemu ona sama nije konstitutivni element višerazinske konstrukcije pa samim time nema vlastitu gramatičku funkciju (bolje je reći može, ali ne mora biti jer ako gledamo rečenicu kao konstitutivni dio diskursa, možemo u određenim rečenicama vidjeti pojedine gramatičke funkcije u odnosu na prethodne ili sljedeće rečenice, odnosno skupine rečenica). Rečenica je okvir u kojemu se pokazuje i opisuje mreža odnosa (gramatičke funkcije), i klasa (*classes*) jednostavnih jedinica (vrste riječi) i složenih jedinica (skupine riječi) koje čine sintaktičku arhitekturu iskaza.

Također polazeći od sintaktičkoga kriterija, *Gramatika hrvatskoga jezika* (Silić i Pranjković 2007: 284) kao jedno od bitnih svojstava (jednostavne) rečenice ističe članjivost rečenice, tj. mogućnost njezina članjenja na dijelove koji su međusobno u određenim gramatičkim odnosima.

Spomenutim se kriterijima pridružuje i onaj utemeljen na podjeli rečenica na tipove (asertivni, interogativni i injonktivni). Zahvaljujući tome kriteriju, kao osnovna obilježja u prvi plan iskaču predikativna struktura rečenica i komunikacijski čin koji se pojedinom rečenicom ostvaruje (Riegel, Pellat i Rioul 1999). Bitno je svojstvo rečenice predikativnost koja se opisuje kao mogućnost da se rečenicom prenese kakva obavijest (Silić i Pranjković 2007).

I Wilmet (1998: 441) progovara o terminološkoj raznolikosti i složenosti definiranja sintaktičke jedinice rečenice. Terminološki problem vidi u uporabi termina *phrase* i *proposition*. *Proposition* je termin kojim se u klasičnoj logici koristilo za izražavanje suda/mišljenja. Prema nekadašnjoj logičkoj analizi jednostavna rečenica bila je *proposition indépendante*, dok se složena rečenica dijelila na jednu glavnu rečenicu (*proposition principale*) i jednu ili više zavisnih rečenica (*proposition subordonnée*). Wilmet (1998 : 442) zagovara sljedeću terminologiju rečenice i njezinih vrsta: rečenica (*phrase*) može biti jednostavna ili složena; složena rečenica sadrži *phrase matrice* (ishodišna rečenica) i bar jednu *sous-phrase* uklopljenu postupkom hipotakse/subordinacije; *phrase unique*; *phrase multiple* koja nastaje dodavanjem jednostavnih ili složenih jedinica postupkom koordinacije. Granice je rečenice moguće odrediti polazeći od jednoga od triju kriterija: melodijski, grafički i sintaktički (ibid. 444).

Od triju ponuđenih kriterija određenja rečenične granice smatramo da je sintaktički sveobuhvatan jer je primjenjiv na sve oblike jezičnoga izražavanja, za razliku od melodijskoga, koji pripada govornom jezičnome planu ili pak grafičkome kriteriju koji se odnosi na određenje granice rečenice s obzirom na pisani plan jezika.

Najmanja i najveća jedinica makrosintakse jesu klauza i perioda:

“Plus petite unité de la macro-syntaxe, la clause est définie comme un îlot maximal de solidarités rectionnelles accomplissant, au plan fonctionnel, un acte énonciatif minimal, visant à modifier l'état des représentations partagées par les interlocuteurs. Quant à la période, signalée à l'oral par un intonème conclusif, elle réalise un programme énonciatif complet du locuteur.” (Béguelin 2002: 92)

Jedinice niže sintaktičke razine (u odnosu na rečenicu) nazivaju se spojevi riječi ili **sintagmemi** (Silić i Pranjković 2007 : 261) koji se sastoje od najmanje dviju međusobno povezanih sastavnica ili **tagmema**, tj. samoznačnih riječi. Jedinicama niže sintaktičke razine (sintagmemom i sintagmom) bavi se mikrosintaksa : *Sintagme pretpostavljaju uvrštavanje u jedinice više razine, ponajprije u rečenice. Sintagmemom smatramo samo ono ustrojstvo spoja riječi u kojemu se glavni tagmem javlja u svome osnovnom obliku. Ostali oblici nisu više sintagmemi, nego sintagme, a to znači da pretpostavljaju uvrštavanje u jedinice više razine* (ibid : 262).

4. 7. 2. Konektori i modalni izrazi

Razlika između konektora i modalnih izraza jest semantičke i pragmatičke naravi, a odražava se i na pravopisnome planu, u pisanju zareza. Konektori su međurečenična vezna sredstva koja upućuju na raznovrsne međurečenične značenjske odnose. Modalne su riječi i izrazi sredstva kojima se iskazuje stav prema sadržaju rečenice. Konektori su neutralni (ne izražavaju odnos autora/autorice prema tekstu), a modalni su izrazi obilježeni stavom autora prema tekstu. Dok se modalni izrazi redovito odvajaju zarezom, konektori se u većini slučajeva ne odvajaju.

Prema Matičinu pravopisu (Badurina, Marković i Mićanović 2007) zarezom se odvajaju brojevi konektori *prvo, prvi, drugo, drugi, treći, kao prvo, kao drugo, u prvom redu, bilo kako bilo, kao što je (već) rečeno/najavljeno, šalu na stranu, što se toga tiče, što je – tu je*.

Pravopis hrvatskoga jezika (Anić i Silić 2001: 25–27) kaže da se modalne riječi i izrazi (*naravno, dakako, vjerojatno, sigurno, zacijelo, nesumnjivo, bez sumnje, nedvojbeno, neosporno, uostalom, naprotiv, štoviše, prije svega, između ostalog, sve u svemu* itd.) odvajaju zarezom jer su relativno samostalne komunikacijske jedinice (uz vokative, usklrike itd.). S druge strane, (ibid.) konektori se (*no, međutim, dakle, zato, stoga, naime, zbog toga, radi toga, prema tome* itd.) ne moraju odvajati zarezom. Kada konektori imaju i modalno značenje, mogu se odvajati zarezom (ibid.).

Primjećujemo da granice između konektora i modalnih izraza bivaju narušene u slučajevima kada se konektorom istodobno povezuje sadržaj dviju rečenica i izražava stav govornika prema sadržaju rečenice. U tim je slučajevima konektore potrebno odvojiti zarezom. Matičin pravopis donosi primjer [*Ne namjeravam zaoštravati diskusiju.*] **Naprotiv**, *trudit ću se biti pomirljiv*. Navedeni primjer zorno pokazuje relativnost granica između konektora i modalnih izraza kao rezultat sposobnosti tekstnih konektora da, uz svoju primarno veznu ulogu, preuzmu i ulogu modalnih izraza donoseći stav govornika prema sadržaju rečenice. Jednako tako možemo se zapitati nemaju li i modalni izrazi, u nekim slučajevima, uz svoju primarnu ulogu izražavanja stava prema sadržaju rečenice (djelomično) i veznu ulogu. Drugim riječima, ne bismo li mogli modalne riječi i izraze smatrati posebnom vrstom konektora?²¹ Matičin pravopis u modalne izraze ubraja primjerice *po svemu sudeći, prije svega, zapravo, ustvari, uostalom, sve u svemu, drugim riječima, drukčije rečeno, naprotiv, ipak* itd. za koje je upitno u kojem stupnju izražavaju stav govornika. Smatramo da upravo ti izrazi čine tzv. rubnu skupinu koja, što se svrstavanja u modalne izraze ili pak konektore tiče, stvara nedoumice koje se mogu razriješiti samo i jedino kontekstom u kojemu se javljaju.

²¹ Tako Dubravka Oraić Tolić (2011: 358) modalne izraze naziva konektorima u širem smislu, a razlikuje još konektore u užem smislu (tekstne konektore) i konektore u objema funkcijama.

4. 7. 3. Konektori i upućivačka sredstva (anafore/katafore)

Konektore je moguće promatrati i u odnosu na upućivačka sredstva općenito zbog upućivačke uloge koju konektori mogu imati u tekstu, a ta uloga proizlazi iz njihova veznoga karaktera. Upućivanje pretpostavlja povezivanje, ali ne i obratno: povezivanje ne pretpostavlja nužno upućivanje. Krenemo li od pretpostavke da je konektor sve što se odnosi na lijevu (ili desnu) stranu (u tekstu), možemo konstatirati da su sva tekstna vezna sredstva upućivačkoga karaktera. O odnosu konektora i veće, konektorima nadređene, skupine upućivačkih sredstava (anafore i katafore) mišljenja su pojedinih jezikoslovaca podijeljena. Ovdje iznosimo tri različita poimanja konektora.

- 1) Francuski lingvisti Riegel, Pellat i Rioul (1999: 617) u konektore ne ubrajaju upućivačke izraze:

„On limitera (...) la liste des connecteurs aux unités linguistiques qui ne font pas partie intégrante des propositions, mais qui assurent leur liaison et organisent leurs relations, sans être des expressions anaphoriques.“

- 2) Hrvatski lingvist Silić (2007: 361) konektorima pripisuje upućivačka svojstva dijeleći konektore u dvije skupine s obzirom na njihovu zamjenjivačku ili nezamjenjivačku funkciju:

„S obzirom na to jesu li forične naravi ili nisu, konektori bi se mogli podijeliti na upućivačko-zamjenjivačke (deiktično-supstitutivne), npr. onamo, tamo, tada, prema tome i sl, i na nezamjenjivačke (nesupstitutivne) konektore, npr. međutim, jedino, štoviše i sl.“

- 3) Kroatistica Dubravka Oraić Tolić (2011: 357) u konektore ubraja i anaforičke izraze (takvo poimanje konektora puno je šire od poimanja na kojem se temelji ovaj rad):

„Konektori mogu biti različite vrste riječi i jezičnih konstrukcija, primjerice:

- osobne zamjenice trećega lica (...)
 - pokazne zamjenice
- (...)“

4.7.4. Konektori i metadiskursne oznake

U novije vrijeme pojedini autori stavljaju konektore u kontekst drugih jezičnih sredstava kojima se tekst oblikuje i organizira, kojima se na posredan način djeluje na čitatelje, olakšava praćenje teksta i tumačenje složenih veza između tekstnih dijelova, ali i iskazuje autorov stav prema sadržaju teksta i njegovim čitateljima.²²

²² Detaljnije u 3.5.

Prema Hylandu (2008) riječ je o metadiskursu. Pojam je (Hyland 2008: 3-5) utemeljen upravo na predodžbi pisanja kao vrste društvenoga djelovanja (*social engagement*) i obuhvaća sva jezična sredstva kojima se koristi u organizaciji tekstova, uključivanju/privlačenju čitatelja i signaliziranju autorovih stavova o sadržaju teksta i potencijalnim čitateljima. Metadiskursom je materijalizirana ideja da komunikacija nije samo puka razmjena informacija, nego uključuje osobnosti, stavove i pretpostavke onih koji u njoj sudjeluju. Klasifikacija metadiskursa (ibid. 49-54) počiva na njegovoj dvodimenzionalnoj interakciji pri čemu se razlikuje interaktivna dimenzija (*interactive dimension*) i interakcijska dimenzija (*interactional dimension*).

Sredstva kojima se ostvaruje interaktivna dimenzija metadiskursa usmjerena su na sam tekst i njegovu unutarnju organizaciju te odražavaju autorov odnos prema čitateljevim sposobnostima obrade teksta. Dije se na pet tipova: oznake prijelaza, strukturne oznake, endoforičke oznake, referencijalne oznake i oznake pojašnjenja.

Interakcijska dimenzija metadiskursa omogućuje autoru kako izražavanje vlastitoga stajališta o sadržaju teksta, tako i njegova odnosa prema stajalištima drugih. Ona također obuhvaća pet tipova: ograđivači, pojačivači, oznake stava, oznake autora i oznake uključivanja.

Dodajmo još dvije napomene. U okviru teorije metadiskursa konektori su zastupljeni u njegovu interaktivnome dijelu koji se tiče sredstava organizacije teksta. Imajući u vidu sve specifičnosti znanstvenoga diskursa, smatramo da upravo metadiskurs autorima omogućuje da u oblikovanju znanstvenih tekstova posegnu za širokim rasponom sredstava za postizanje različitih učinaka.

4.7.5. Konektori i argumentacijske strategije

Ako pođemo od promatranja tekstnog tipa koji prevladava u znanstvenome diskursu, primjećujemo da je znanstveni tekst najvećim dijelom argumentacijski. To ne znači da u tekstovima znanstvenih članaka nema drugih tekstnih tipova, primjerice dijelova u kojima nalazimo elemente opisa ili pripovijedi. Upravo (razmjerno) velika zastupljenost konektora u znanstvenome diskursu (u odnosu na druge tipove diskursa) također potkrepljuje činjenicu o argumentacijskome usmjerenju znanstvenoga teksta. Naime konektori, osim što povezuju dijelove teksta, svojim prisustvom u tekstu dodatno ističu pojedine logičke odnose između bližih i udaljenijih dijelova teksta. Na taj način pridonose uvjerljivosti misli izrečenih u tekstu. Prema takvome poimanju (Oraić Tolić 2011: 121) konektori su dio „jezično-stilskih tehnika za učinkovito uvjeravanje i dokazivanje (retorike u užem smislu)“:

„Iz vizure nove retorike kraja 20. stoljeća, zasnovane na kritičkome mišljenju, znanost je argumentacijski diskurs kojemu je glavni cilj objektivna istina, pri čemu objektivna istina nije unaprijed dana činjenica, nego je izborima i

odlukama konstruirana u znanstvenome diskursu. Znanstveni se diskurs služi općim toposima²³ u Aristotelovu smislu, tj. univerzalnim strategijama logičkoga mišljenja u funkciji argumentacije. (ibid.137)“ (...) „Nova se retorika oslanja na Aristotela i njegovu tezu o retorici kao univerzalnoj metodi uvjeravanja i argumentacije te je širi i na znanstveni diskurs. Iz vizure teorije diskursa i nove retorike kraja 20. stoljeća retorika je persuazivni, odnosno uvjerljivi ili argumentacijski diskurs na bilo kojemu području ljudske komunikacije (...).“ (ibid. 122)

Baš kao i odlomci, prema Oraić Tolić (2011: 361), konektori se u širem smislu (uključujući i modalne izraze) mogu podijeliti na deset vrsta s obzirom na argumentacijsku strategiju²⁴ koju vrše u tekstu:

1. enumerativi, aditivi, sekventivi – nabranje, dodavanje i nizanje
2. kronotopi – izlaganje ideje u vremenskome slijedu i/ili prostornome rasporedu
3. egzemplativi i ilustrativi – prikaz pomoću primjera i ilustracija
4. sumarativi – sažimanje i komentiranje
5. komparativi i kontrastivi – upućivanje na sličnosti i razlike
6. kauzativi i efektivni – prikaz prema načelu uzroka i posljedice
7. eksplikativi – izricanje pojašnjenja, dopuna
8. koncesivi – izricanje dopuštenja
9. kontrastivi – izricanje suprotnosti
10. emfazivi i evaluativi – isticanje i ocjenjivanje
11. konkluzivi – zaključivanje

4.7.6. Konektori i tekstna kohezija

Konektori su neizbježna tema i kada je riječ o tekstnoj koheziji. Kao jedan od temeljnih principa tekstualnosti kohezija je vezivno tkivo teksta na temelju kojega se određeni jezični niz može smatrati i nazivati tekstom. Razlikuju se dva načina postizanja kohezije: implicitni i eksplicitni. Implicitni se način postizanja kohezije ogleda u tekstovima bez formalnih sredstava u ulozi pokazatelja veza između njegovih elemenata, za razliku od eksplicitnoga načina koji počiva na pojedinim formalnim sredstvima koja upućuju na međutekstu povezanost, poput uporabe različitih vrsta konektora i upućivačkih izraza. Dodajmo i da se tekstovi koji pripadaju znanstvenome

²³ „Opći toposi su univerzalne metode, strategije i obrasci logičkoga mišljenja koji se primjenjuju u svakome uvjerljivom diskursu. (...), a topike su sustavi toposa.“ (Oraić Tolić 2011: 132)

²⁴ „Termin *argumentacijske strategije* (ibid. 314) suvremeni je sinonim za klasične opće retoričke topike.“

diskursu odlikuju visokim stupnjem kohezije, što je rezultat jasne strukturiranosti i logične povezanosti. O koheziji u okviru sedam standarda/principa tekstualnosti govore de Beaugrande i Dressler u *Introduction to Text Linguistics* iz 1981. godine. Uz koheziju i koherenciju, principe/standarde usmjerene na sam tekst, govori se i o intencionalnosti, prihvatljivosti, situativnosti, intertekstualnosti i informativnosti, standardima koji se odnose na različite parametre priopćajne (komunikacijske) situacije. *Kohezija* se opisuje kao gramatičko povezivanje površinske strukture teksta, a *koherencija* kao utvrđivanje logičko-semantičkih koncepata i odnosa koji čine svijet teksta te pridavanje smisla tekstu. *Intencionalnost* se odnosi na namjeru autora teksta da stvori kohezivan i koherentan tekst, a *prihvatljivost* na spremnost primatelja teksta da sudjeluje u diskursu prepoznajući koheziju i podupirući koherenciju. *Informativnost* je pak udio nepoznatih i nepretkazivih elemenata, *situativnost* relevantnost teksta za komunikacijsku situaciju. *Intertekstualnost* se odnosi na uvjetovanost recepcije teksta o poznavanju drugih tekstova i odgovarajuće tekstne vrste. Autori tekst definiraju kao komunikacijski događaj koji, da bi bio komunikativan, mora zadovoljiti svih sedam kriterija: izostane li koji, više pred sobom nemamo tekst, nego ne-tekst. Uz ta konstitutivna načela, koja određuju što jest tekst, a što nije, nužna su i regulativna načela, koja kontroliraju komunikaciju tekstem: *efikasnost*, *efektivnost* i *primjerenost*. Efikasniji su oni tekstovi za čiju produkciju i recepciju nije potrebno uložiti velik napor, efektivniji oni koji ostave snažniji dojam i kod primatelja postignu određeni cilj, a primjerenost ovisi o odnosu teksta i konteksta te načina realiziranja konstitutivnih načela.

Brojni jezikoslovci dovode u tijesnu vezu termine *kohezija*, *koherencija* i *konektori* (*koneksije*). Prema Ladi Badurina (2008) tekstni se konektori smatraju očitom potvrdom, dokazom, manifestacijom kohezivnih veza unutar teksta. Diskursne su oznake pak u vezi s načelom tekstualne koherencije. Jednako tako Oraić Tolić (2011: 356) vidi snažnu ulogu konektora u koheziji i koherenciji teksta:

„Za semantiku, strukturu te pragmatički efekt odlomka u znanstvenome su i akademskome diskursu bitni konektori. (...) Konektori su sredstvo kohezije i koherencije argumentacijskoga diskursa. Oni osiguravaju jedinstvo misli i lagane prijelaze unutar odlomka (unutarnja koherencija) i među odlomcima (vanjska koherencija). To su mostovi među idejama, putokazi koji upućuju na slijed misli i tako olakšavaju praćenje argumentacije.“

Kohezija i koherencija dva su, na tekst usmjerena načela tekstualnosti, osnovna svojstva na temelju kojih možemo govoriti o tekstu. Kohezija se očituje u elementima površinske strukture teksta pa stoga i ne čudi uska povezanost tekstne kohezije i konektora. Uz konektore javljaju se i druga kohezivna sredstva poput aktualiziranoga reda riječi, anaforičke uporabe zamjenica, usporedbe, zamjene, elipse itd.

Recimo nešto o preklapanju pojmova kohezija i koherencija. Potonja je ipak, u odnosu na koheziju, znatno otvorenija prema izvanjezičnom konekstu. Ona pretpostavlja logičko-semantičku povezanost među rečenicama unutar teksta, te ovisi o kognitivnim procesima vezanima i uz njegovu proizvodnju i recepciju. Suvišno je isticati da su kohezija i koherencija međuovisne, i kako to obično u jeziku biva, postojanje jednoga načela uvjetuje ono drugo. Lanac/put između jezika i izvanjezične zbilje vrlo je gusto satkan, kohezija se nalazi bliže jeziku, pri čemu nikada u potpunosti nije lišena dodira s npr. kognitivnim sposobnostima, a koherencija je bliže izvanjezičnome kontekstu.

Koherencija i kohezija podrazumijevaju ono obilježje teksta koje se sastoji u ovisnosti interpretacije pojedinoga/sljedećega elementa o nečemu što mu je u tekstu, u većini slučajeva, prethodilo (anafora). Katkada se ta ovisnost interpretacije pojedinoga elementa u tekstu odvija u suprotnome smjeru, s lijeva na desno, kada su na snazi kataforični odnosi.

Iako koherencija i kohezija imaju zajedničkih obilježja (primjerice samo njihovo svrstavanje u konstitutivna načela usmjerena na tekst), potrebno je istaknuti njihove međusobne razlike. Koherencija, shvaćena kao dubinsko obilježje (dubinska struktura) u kojemu se zrcale logičko-semantička svojstva teksta, proizlazi iz površinske strukture teksta, bilo da je riječ o tekstu bogatome raznolikim kohezivnim sredstvima, bilo da se tekst ne odlikuje takvim sredstvima (ili su prisutna u manjoj mjeri).

Prema Riegel, Pellat i Rioul (1999: 603-604) odnos između kohezije i koherencije može se svesti na, odnosno usporediti s odnosom/dihotomijom *tekst* i *diskurs*. Na temelju zajedničkih obilježja koherencija se tada pridružuje diskursu, a kohezija tekstu. Koherencija se u diskursu dovodi u vezu s uvjetima priopćajne situacije (*conditions de l'énonciation*), a kohezija pripada tekstu, zatvorenoj jezičnoj cjelini. Prosudbe o koherenciji ovise o općenitome poznavanju (znanju) svijeta i situacije koji mogu, ali ne moraju biti zajednički sugovornicima, a kohezija se procjenjuje na temelju unutarnje semantičke organizacije. U praksi je u pojedinim slučajevima vrlo teško jasno razlikovati pravila izvan teksta usmjerene koherencije i na tekst usmjerene kohezije: uporaba zamjenice ili konektora može se objasniti kako u okviru teksta, tako u okviru diskursa. Autori se zato odlučuju na generičku uporabu termina koherencija za pravilnu tvorbu i teksta i diskursa.

Koherencija se (teksta/diskursa) postiže poštivanjem dvaju pravila:

1. Pravilo ponavljanja
2. Pravilo progresije

Navedena su dva pravila tijesno vezana uz temu i remu, dva temeljna dijela iskaza, tj. rečenice kao komunikacijske jedinice. Prvo se pravilo poštuje ponavljanjem elemenata iz rečenice u rečenicu koji pripadaju komunikacijskome subjektu temi, čime se osigurava tematska kontinuiranost u tekstu. U tome se kontekstu

javlja kohezivna sredstva poput anafore i konektora. Pravilo se progresije sastoji u uvođenju novih elemenata u tekst koji donose novu informaciju, a pripadaju komunikacijskome predikatu, remi, čime se osigurava razvoj teksta. Koherencija se postiže ravnotežom između poštivanja pravila ponavljanja i razvoja.

U znanstvenome se diskursu zahtijeva da kohezija i(li) koherencija budu na vrlo visokome stupnju. Strogost pravila koja prate pisanje i procjenjivanje znanstvenih tekstova ne ostavlja mjesta za nedoumice u smislu praćenja razvoja teksta i iščitavanja njegova smisla. Znanost traži preciznost, točnost, nedvosmislenost, jednoznačnost, objektivnost, apstraktnost. Sve navedene karakteristike trebao bi pokazivati i znanstveni tekst.